

યઃ રત્નત્રયયુક્તઃ ક્ષમાદિભાવૈઃ પરિણતઃ નિત્યં।

સર્વત્ર અપિ મધ્યસ્થઃ સઃ સાધુઃ ભળ્યતે ધર્મઃ।।૩૧૨।।

અર્થ :- જે પુરુષ, રત્નત્રય અર્થાત્ નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રથી યુક્ત હોય, ક્ષમાદિ ભાવ અર્થાત્ ઉત્તમ ક્ષમાથી માંડી દશપ્રકારના ધર્મોથી નિત્ય-નિરંતર પરિણામસહિત હોય, સુખ-દુઃખ, તૃષ્ણા-કંચન, લાભ-અલાભ, શત્રુ-મિત્ર, નિંદા-પ્રશંસા અને જીવન-મરણ આદિમાં મધ્યસ્થ એટલે સમભાવરૂપ વર્તે અને રાગદ્રેષથી રહિત હોય તેને સાધુ કહે છે-તેને જ ધર્મ કહે છે, કારણ કે જેમાં ધર્મ છે તે જ ધર્મની મૂર્તિ છે-તે જ ધર્મ છે.

ભાવાર્થ : અહીં રત્નત્રયસહિત કહેવામાં તેર પ્રકારનું ચારિત્ર છે તે મહાવ્રત આદિ મુનિનો ધર્મ છે તેનું વર્ણન કરવું જોઈએ પરંતુ અહીં દસ પ્રકારના વિશેષ ધર્મોનું વર્ણન છે. તેમાં મહાવ્રત આદિનું વર્ણન પણ ગર્ભિત છે એમ સમજવું.

અર્થ :- જે પુરુષ (આત્મા) રત્નત્રય અર્થાત્ નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી યુક્ત હોય તેને જ સાધુ કહે છે, અને તેને જ ધર્મ છે. જુઓ, અહીં પ્રથમ એમ વાત કરેલ છે કે મુનિને આત્માની શ્રદ્ધા હોય તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રતીતનો વિકલ્પ વર્તે છે તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન છે. અખંડ આત્માનું જ્ઞાન તે નિશ્ચય છે અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે વ્યવહાર છે. સ્વરૂપમાં લીનતાપૂર્વક વીતરાગતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે અને પંચમહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, અઠાવીસ મૂળગુણનું પાલન તે બધું વ્યવહાર ચારિત્ર છે. આમ નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ છે. આવા નિશ્ચય-વ્યવહારની જેને ખબર નથી તે આ રીતે મુનિધર્મની વિચારણા પણ કરી શકે નહિ.

હવે મુનિધર્મની વિશેષ વાત કરે છે કે ક્ષમાદિભાવ એટલે ઉત્તમક્ષમાથી માંડી દસ પ્રકારના

ધર્મોથી નિત્ય-નિરંતર પરિણામસહિત મુનિ હોય છે તે ધર્મ છે. મુનિને સંજવલન કષાયથી ઘણી મંદતા હોય છે. એમાં સુખદુઃખ વખતે મધ્યસ્થ રહે છે. અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાના સંયોગો વખતે મુનિ આનંદમાં ઝૂલતાં હોય છે, એનું નામ ધર્મ છે. આવી મુનિપણાની દશા હોય છે તેને જે સમજતો નથી તે ધર્મને પણ સમજતો નથી. ધર્મ ધર્મી વિના હોય નહિ અને ચારિત્ર તે મુખ્ય ધર્મ છે, તેનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે તેથી એના વિના ધર્મ હોય નહિ.

મુનિ તૃણ-કંચન, લાભ-અલાભ, શત્રુ-મિત્ર, નિંદા-પ્રશંસા અને જીવન-મરણ આદિમાં મધ્યસ્થ હોય છે એટલે સમભાવરૂપ વર્તે છે. તેવા રાગદ્વેષરહિત હોય તેને સાધુ કહે છે અને તે ધર્મ છે અને જેમાં ધર્મ છે તે ધર્મની મુર્તિ છે. સાધુ આત્મલક્ષ્મી કેમ પ્રગટ થાય તે બતાવે છે. ફીચર વગેરેના ભાવો કહી જડલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાનું તેઓ કહે નહિ. કેમકે લાભ-અલાભમાં તેમને સમભાવ છે. અપયશને સાધુ માનતા નથી. શ્રાવકની દશા પણ સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવો કરતાં વધી ગઈ હોય છે. તેમને અપયશ, અનાદેય, દુર્ભાગ્ય — એનો ઉદય હોતો નથી એમ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે, કેમકે તેમાં શ્રાવક તથા મુનિને જોડાણ નથી. કોઈ શ્રાવક પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો હોય અને ગરીબ હોય, કોઈ નિંદા કરતા હોય પણ એને તે ગણતો નથી, કેમકે તેને બે કષાય તો ટળી ગયા છે. તે પોતાને ભાગ્યવાન માને છે. આત્મા ચિદાનંદસ્વરૂપી છે તેની રુચિ છૂટતી નથી. તે નિંદા આદિને ગણતો નથી. ઘણું જીવીએ તો ઠીક અને હમણાં મરણ ન આવે તો ઠીક — એમ મુનિ માને નહિ. મુનિ તો આહાર લેવા જાય તે વખતે કોઈ રડતું હોય, આગ લાગી હોય તો આહાર લેવાનો વિકલ્પ તોડી નાખે. પોતે અંતર વિચાર કરે કે અમે શાંતિના માર્ગે ચડેલા છીએ, એમાં આ કકળાટ શેનો ? એમ સ્વભાવના આશ્રયે આહારનો વિકલ્પ તોડી નાખે છે પણ ખેદ કરતા નથી. અંતરમાં તો શાંતિના શેરડા છૂટે છે. અત્યારે તો ગમે તેવી વ્યક્તિ સાધુપણું લઈને બેસી જાય છે પણ તે સાધુનો માર્ગ નથી, સાધુપણું એવું હોય નહિ.

મહાવીર ભગવાને ચંદનબાળાની આંખમાં આંસુ જોયા પછી આહાર લીધો તે વાત ખોટી છે. તે બધું કૃત્રિમ બનાવ્યું છે. સાધુધર્મ એવો છે કે આંખમાં આંસુ જુએ તો આહાર લે નહિ, પણ આહારનો વિકલ્પ તોડી નાખી પાછા ફરે — એ મુનિધર્મ છે. હવે આવા ધર્મની જેને ખબર નથી તેને ધર્મને ધરનાર એવા આત્માની ખબર હોતી નથી. કોઈ જીવ અક્કલ વગરની નકલ કરીને પોતાને ધર્મી માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. માટે મુનિધર્મનું પહેલાં જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

ભાવાર્થ : અહીં રત્નત્રયસહિત કહેવામાં તેર પ્રકારનું ચારિત્ર છે તે મહાવ્રત આદિ મુનિનો ધર્મ છે તેનું વર્ણન કરવું જોઈએ પરંતુ અહીં દસ પ્રકારના વિશેષ ધર્મોનું વર્ણન છે. તેમાં મહાવ્રત આદિનું વર્ણન પણ ગર્ભિત છે એમ સમજવું.

જુઓ, આ ચારિત્રધર્મમાં દસ લક્ષણધર્મનું આવ્યું છે. આ ધર્મનું વર્ણન પર્યુષણપર્વમાં વંચાય છે. પણ અહીં આપણે તે પહેલાં આવેલ છે. ભાદરવા સુદ ૫ થી સુદી ૧૪ સુધી દસ દિવસો છે તે ખરા પર્યુષણપર્વના દિવસો છે. તે પહેલાં ધાર્મિક દિવસો રાખીએ છીએ તે તો સગવડતા ખાતર છે. બાર મહિનામાં ત્રણ વખત દસ લક્ષણપર્વ આવે છે પણ ચોમાસામાં નિવૃત્તિનો કાળ વિશેષ હોય છે એટલે એની મુખ્યતાએ ભાદરવા સુદ ૫ થી ૧૪ સુધીના દિવસોને મહાનપર્વ તરીકે ગણેલ છે. તેમાં દસધર્મ વંચાય છે તેનું વર્ણન હવે કરશે. તેનું સ્વરૂપ શ્રાવક-સમ્યગ્દૃષ્ટિએ પણ બરાબર સમજવું જોઈએ.

ગાથા-૨૯૩

હવે આગળ દસ પ્રકારના ધર્મોનું વર્ણન કરે છે :-

સઃ ચ એવ દશપ્રકારઃ ક્ષમાદિભાવૈઃ સૌખ્યસારૈઃ ।

તે પુનઃ મણિજ્યમાનાઃ મન્તવ્યઃ પરમભક્ત્યા ॥૩૧૩॥

અર્થ :- તે મુનિધર્મ, ક્ષમાદિ ભાવોથી દસપ્રકારનો છે, કેવો છે તે ? સૌખ્યસાર એટલે તેનાથી સુખ થાય છે અથવા તેનામાં સુખ છે અથવા સુખથી સારરૂપ છે એવો છે. આગળ કહેવામાં આવતા દસ પ્રકારના ધર્મો ભક્તિથી-ઉત્તમધર્માનુરાગથી જાણવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, સંયમ, તપ, ત્યાગ, આર્કિચન્ય અને બ્રહ્મચર્ય એવા દસ પ્રકારના મુનિધર્મ છે તેનું જુદું-જુદું વ્યાખ્યાન આગળ કરે છે :-

અર્થ :- તે મુનિધર્મ ક્ષમાદિ ભાવોથી દસ પ્રકારનો છે. કેવો છે તે ? સૌખ્યસાર એટલે તેનાથી સુખ થાય છે. વીતરાગનો માર્ગ સુખરૂપ છે, કંટાળો લાગે તેવો નથી. અજ્ઞાની ચારિત્રને કષ્ટરૂપ કહે છે, વેળુના કોળિયા જેવો અને મીણનાં દાંતે લોઢાના ચણા ચાવવા જેવો કહે છે. એટલે તે ચારિત્રધર્મને-મુનિધર્મને દુઃખરૂપ કહે છે. પણ અહીં તો સુખરૂપ છે એમ કહે છે.

અરેરે ! મુનિને કાંઈ હોતું નથી. આપણને તો બધું મળે છે – એમ કહીને મુનિની દયા ખાય છે. તે મુનિનો ધર્મ જ સમજ્યો નથી. મુનિની તો ભક્તિ કરવા જેવી છે, કેમકે ચારિત્ર તો અકષાયભાવ શાંતિનો શેરડો છે. જેને એ સુખ અને શાંતિની ખબર નથી એ મુનિની

દયા ખાય છે. પણ મુનિ તો સુખનો સાર છે, એનામાં સુખ છે. એવા મુનિધર્મના દસ પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવશે. તે ધર્મો ભક્તિથી-ઉત્તમધર્માનુરાગથી જાણવા યોગ્ય છે.

શ્રાવણ વદ ૪, શનિવાર, ૯-૮-૫૨

આ ધર્મભાવનાના અધિકારમાં મુનિધર્મની વાત ચાલે છે. તે ક્ષમાદિ દસ પ્રકારનો છે. તેનાથી સુખ થાય છે. માટે તે ધર્મો ભક્તિથી જાણવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમ ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, સંયમ, તપ, ત્યાગ, આર્કિચન્ય અને બ્રહ્મચર્ય, એવા દસ પ્રકારના મુનિધર્મ છે. મુનિપણા વિના કોઈનો મોક્ષ થતો નથી. અરિહંતના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ પૃષ્ઠ ૨ માં કહેલ છે કે :- જે ગૃહસ્થપણું છોડી, મુનિધર્મ અંગિકાર કરી નિજ સ્વભાવસાધનવડે ચાર ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરી અનંતચતુષ્ટયરૂપે બિરાજમાન થાય છે.

અહીં આ એક લીટીમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં મુનિપણું હોય નહિ અને વસ્ત્રપાત્રવાળા મુનિ હોય નહિ એમ સિદ્ધ કરે છે. પંદરભેદે સિદ્ધ થાય તે વાત ખોટી છે. કેમકે ગૃહસ્થપણું છોડીને, મુનિપણું ગ્રહણ કરે છે એમ કહ્યું છે. નિજસ્વભાવસાધનવડે અરિહંત થાય છે. એમ અરિહંતની ઓળખાણ પ્રથમથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરે છે. અન્યમતીનો વેશ હોય અને કેવળજ્ઞાન થાય એમ બને નહિ. હાથીના હોદ્દે સ્ત્રીને કેવળજ્ઞાન થાય નહિ. કેવળજ્ઞાન નિજસ્વભાવસાધનવડે જ થાય છે એમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં નિર્ણય કરવો જોઈએ. અનાદિ સત્યમાર્ગનો એક જ પ્રકાર અને નિયમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી, મુનિપણું લઈ, છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને વર્તે છે તેમાં છઠ્ઠે ગુણસ્થાને મુનિને કેવો વિકલ્પ હોય છે એનું વર્ણન કરે છે.

હવે ઉત્તમક્ષમાની વાત કરે છે. સ્વભાવનો અંતર આશ્રય હોવાથી કર્મનો ઉદય ગમે તેવો હોય તો પણ મુનિને કષાયભાવ થતો નથી. કેમકે મુનિ ક્ષમાનો ભંડાર છે.

ગાથા-૩૯૪

હવે પ્રથમ જ ઉત્તમક્ષમાધર્મને કહે છે :-

ક્રોધેન યઃ તપ્યતિ સુરનરતિર્યગ્નિઃ ક્રિયમાણે અપિ ।
 ઉપસર્ગે અપિ રૈદ્રે તસ્ય ક્ષમા નિર્મલા ભવતિ ॥૩૯૪॥

અર્થ :- જે મુનિ દેવ-મનુષ્ય-તિર્યયાદિ દ્વારા રૈદ્ર-ભયાનક-ઘોર ઉપસર્ગ થવા છતાં પણ ક્રોધથી તપ્તાયમાન ન થાય તે મુનિને નિર્મલ ક્ષમા હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ શ્રીદત્તમુનિ વ્યંતરદેવકૃત ઉપસર્ગ જીતી કેવળજ્ઞાન ઊપજાવી મોક્ષ ગયા, ચિલાતીપુત્રમુનિ વ્યંતરકૃત ઉપસર્ગને જીતી સર્વાર્થસિદ્ધિ ગયા, સ્વામીકાર્તિકેયમુનિ કૌંચરાજાકૃત ઉપસર્ગને જીતી દેવલોક ગયા, ગુરુદત્તમુનિ કપિલબ્રાહ્મમણકૃત ઉપસર્ગને જીતી મોક્ષ ગયા, શ્રીધન્યમુનિ ચકેરાજકૃત ઉપસર્ગને જીતી કેવળજ્ઞાન ઊપજાવી મોક્ષ ગયા, પાંચસો મુનિ દંડકરાજાકૃત ઉપસર્ગને જીતી સિદ્ધિને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત થયા, રાજકુમારમુનિ પાંશુલશ્રેષ્ઠિકૃત ઉપસર્ગને જીતી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા, ચાણકાદિ પાંચસો મુનિ મંત્રીકૃત ઉપસર્ગને જીતી મોક્ષ ગયા, સુકુમાલમુનિ શિયાલીણીકૃત ઉપસર્ગને સહન કરી દેવ થયા, શ્રેષ્ઠિના બાવીસ પુત્રો નદીના પ્રવાહમાં પચાસને શુભધ્યાન કરી મરીને દેવ થયા, સુકૌશલમુનિ વાઘણકૃત ઉપસર્ગને જીતી સર્વાર્થસિદ્ધિ ગયા, તથા શ્રીપણિકમુનિ જળનો ઉપસર્ગ સહીને મુક્ત થયા, એવા દેવ-મનુષ્ય-પશુ અને અચેતનકૃત ઉપસર્ગ સહન કર્યા છતાં ત્યાં ક્રોધ ન કર્યો તેમને ઉત્તમક્ષમા થઈ; એ પ્રમાણે ઉપસર્ગ કરવાવાળા ઉપર પણ ક્રોધ ન ઊપજે ત્યારે ઉત્તમક્ષમા હોય છે.

ત્યાં ક્રોધનું નિમિત્ત આવતાં એવું ચિંતવન કરે કે જો કોઈ મારા દોષ કહે છે તે જો મારામાં વિદ્યમાન છે તો તે શું ખોટું કહે છે ? એમ વિચારી ક્ષમા કરવી, વળી જો મારામાં દોષ નથી તો એ જાણ્યા વિના કહે છે ત્યાં અજ્ઞાન ઉપર કોપ શો કરવો ? એમ વિચારી ક્ષમા કરવી, અજ્ઞાનીનો તો બાળસ્વભાવ ચિંતવવો, એટલે બાળક તો પ્રત્યક્ષ પણ કહે અને આ તો પરોક્ષ જ કહે છે એજ ભલું છે, વળી પ્રત્યક્ષ પણ કુવચન કહે તો આમ વિચારવું કે બાળક તો તાડન પણ કરે અને આ તો કુવચન જ કહે છે-તાડતો નથી એજ ભલું છે, વળી જો તાડન કરે તો આમ વિચારવું કે-બાળક અજ્ઞાની તો પ્રાણઘાત પણ કરે અને આ તો માત્ર તાડન જ કરે છે પણ પ્રાણઘાત તો નથી કર્યો ? એજ ભલું છે, વળી પ્રાણઘાત કરે તો આમ વિચારવું કે અજ્ઞાની તો ધર્મનો પણ વિધ્વંસ (નાશ) કરે છે અને આ તો પ્રાણઘાત કરે છે પણ ધર્મનો વિધ્વંસ તો નથી કરતો ! વળી વિચારે કે મેં પૂર્વ પાપકર્મ ઊપજાવ્યાં

તેનું આ દુર્વચનાદિ ઉપસર્ગ-ફળ છે. આ મારો જ અપરાધ છે બાકી અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે, ઈત્યાદિ ચિંત્વન કરતાં ઉપસર્ગાદિના નિમિત્તથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી અને ઉત્તમક્ષમાધર્મ સધાય છે.

અર્થ :- જે મુનિ દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચાદિ દ્વારા રૌદ્ર-ભયાનક-ઘોર ઉપસર્ગ થવા છતાં પણ ક્રોધથી તપ્તાયમાન ન થાય તે મુનિને નિર્મલ ક્ષમા હોય છે. મુનિને ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગનો સંયોગ હોય છે. અગ્નિમાં બાળે, પાણીમાં ઝબોળે વગેરે હોય છે. પણ એમનો આત્મા ચિદાનંદ અમૃતસાગરમાં રસબોળ હોય છે અને અંતરસ્થિરતામાં શાંતિના શેરડા આવવાથી તેમને ક્રોધ થતો નથી. અમારા કર્મનો ઉદય છે માટે આવા સંયોગો છે એવો વિકલ્પ પણ મુનિને થતો નથી તે ઉત્તમક્ષમા છે. તે તો સાધકદશામાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરી રહ્યા છે, તેમને રોકનાર જગતમાં કોઈ પદાર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- મુનિઓ પોતાના સ્વરૂપસાધનવડે, પૂર્ણ શુદ્ધિ કરીને મોક્ષમાં જાય છે, તેવા ઉત્તમક્ષમાધારી મુનિઓના દૃષ્ટાંતો હવે કહે છે.

શ્રીદત્તમુનિ વ્યંતરદેવકૃત ઉપસર્ગને જીતી કેવળજ્ઞાન ઊપજાવી મોક્ષ ગયા. શ્રીદત્તમુનિ પોતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રાજા હતા અને તે તેમની રાણી સાથે રમત રમતા હતા તે વખતે તેમનો એક પોપટ હતો. તેને રાણી ઉપર પ્રેમ હતો. તેથી રાણી જીતે ત્યારે તે બે લીટી કરે અને રાજા જીતે ત્યારે એક લીટી કરે. આ વાતની રાજાને ખબર પડી એટલે કષાય આવવાથી પોપટની ડોક મરડીને તેને મારી નાખ્યો. તે વ્યંતર થયો અને રાજાએ જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી દીક્ષા લીધી ત્યારે તેણે ઉપસર્ગ કર્યો, પણ મુનિ તો પોતાના શાંત સ્વભાવમાં ઝૂલી રહ્યા છે. શાંતિના શેરડાપૂર્વક પૂર્ણ શુદ્ધિ કરી મુક્તિને પામ્યા છે. કોઈ કહે કે અહીંસાને લઈને સામાને વેર ન ઉલ્લસે – તે વાત ખોટી છે. બહારમાં તો પુણ્યનો યોગ હોય તો પ્રતિકૂળ સંયોગો ન હોય, નહિતર ઉપસર્ગ પણ હોય. મુનિને પૂર્ણ અહિંસાના પરિણામ છે છતાં ઉપસર્ગ બહારમાં ટાળી શકે નહિ, પણ પોતામાં વીતરાગતા કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

ચિલાતીપુત્રમુનિ વ્યંતરકૃત ઉપસર્ગને જીતી સર્વાર્થસિદ્ધિ ગયા. પૂર્વના વેરી વ્યંતરદેવે કીડીઓ કરીને ઉપસર્ગ આપ્યો પણ મુનિએ ક્રોધ કર્યો નહિ. આત્માના સ્વભાવમાં લીન રહ્યા અને શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરીને દેવ થયા.

સ્વામીકાર્તિકેય કે જેઓ આ ગ્રંથના કર્તા છે તે મુનિ કૈયરાજાકૃત ઉપસર્ગ જીતી દેવલોક ગયા. સ્વામીકાર્તિકના પિતા હતા તે પોતાની માના પણ પિતા હતા. તે પોતાની પુત્રીને પરણ્યા

હતા. એક વખત રાજકુમાર કહે છે કે માતાજી, આ બધાને મોસાળમાંથી ભેટ આવે છે અને મારે કેમ કાંઈ આવતું નથી ? મારું મોસાળ ક્યાં છે ? ત્યારે તેની માતા રૂદ્ધ કરે છે કે અરે પુત્ર ! એ વાત કહી જાય એમ નથી. આ તારો બાપ એ જ મારો બાપ છે. આ સાંભળી રાજકુમારને વૈરાગ્ય થાય છે. અહો ધિક્કાર છે આ સંસારને ! એમ વિચારી પોતે દીક્ષા લે છે. જંગલમાં જાય છે. એક વખત પોતે પોતાની બેનના ગામમાં જાય છે ત્યાં ગોખ ઉપરથી મુનિને જોઈ નીચે આવી પોતાનો ભાઈ અને વળી મુનિ છે તેથી બેન વંદન કરે છે. આ અજાણ્યા નગ્ન પુરુષને વંદન કરતાં જોઈને તેનો ઘણી કૈયરાજા ગુસ્સે થાય છે અને મુનિને ઘણો પ્રહાર કરે છે. ત્યારે મુનિની મા જે મરીને વ્યંતર થઈ હતી તે આવીને મુનિને ત્યાંથી લઈ જાય છે. મુનિ સમાધિમરણ કરી દેવલોકમાં જાય છે. આ મુનિ બે હજાર વર્ષ પહેલાં થઈ ગયા છે. ક્ષમાની મૂર્તિ હતા, ક્રોધનો અંશ ન હતો, સાઘકદશામાં હતા, શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરતાં હતા.

ગુરુદત્તમુનિ કપિલ બ્રાહ્મણકૃત ઉપસર્ગને જીતી મોક્ષ ગયા. શ્રી ધન્યમુનિ ચક્રરાજકૃત ઉપસર્ગને જીતી કેવળજ્ઞાન ઉપજાવી મોક્ષ ગયા. પાંચસો મુનિ દંડક્રાજાકૃત ઉપસર્ગને જીતી સિદ્ધિને પામ્યા, ચાણકાદિ પાંચસો મુનિ મંત્રીકૃત ઉપસર્ગને જીતી મોક્ષ ગયા, રાજકુમારમુનિ પાંશુલશ્રેષ્ઠિકૃત ઉપસર્ગને જીતી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા. સુકુમાલમુનિ શિયાલણીકૃત ઉપસર્ગને સહન કરી દેવ થયા. શ્રેષ્ઠિના બાવીસ પુત્રો નદીના પ્રવાહમાં પન્નાસને શુભધ્યાન કરી મરીને દેવ થયા. સુકોશલમુનિ વાઘણકૃત ઉપસર્ગને જીતી સર્વાર્થસિદ્ધિ ગયા તથા શ્રી પાણિકમુનિ જળનો ઉપસર્ગ સહીને મુક્ત થયા.

આ રીતે મુનિઓએ દેવ-મનુષ્ય-પશુ અને અચેતનકૃત ઉપસર્ગ સહન કર્યા છતાં ત્યાં ક્રોધ ન કર્યો. તેમને ઉત્તમ ક્ષમા હતી. આત્મા ક્ષમાની મૂર્તિ છે, એવા સ્વભાવનું ભાન તો પહેલેથી જ છે અને એમાં લીન થતાં કષાયની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તે ઉત્તમક્ષમા છે. એ પ્રમાણે ઉપસર્ગ કરવાવાળા ઉપર પણ ક્રોધ ન ઊપજે તે ઉત્તમક્ષમા છે.

મુનિ ક્રોધનું નિમિત્ત આવતાં એવું ચિંતવન કરે કે કોઈ મારા દોષ કહે છે તે જો મારામાં વિદ્યમાન છે તો તે શું ખોટું કહે છે ? એમ વિચારી ક્ષમા કરવી, કેમકે હું તે દોષને જાણું છું તે દોષ તેણે કહ્યા માટે અમે બન્ને મિત્ર થયા તેથી એના ઉપર ક્રોધ કરવાનો રહેતો નથી. વળી જો મારામાં દોષ નથી તો એ જાણ્યા વિના કહે છે, ત્યાં અજ્ઞાન ઉપર કોપ શું કરવો ? એમ વિચારી ક્ષમા કરવી. આ બધા ઉપદેશના વાક્યો છે. વસ્તુસ્થિતિ બીજી હોય છે. ઉત્તમક્ષમામાં આવા વિકલ્પોની ઉત્પત્તિ જ હોતી નથી. અજ્ઞાનીનો તો બાળસ્વભાવ ચિંતવવો એટલે બાળક તો પ્રત્યક્ષ કહે છે અને આ તો પરોક્ષ જ કહે છે એટલો આ ભલો

છે એમ જાણીને ક્ષમા કરવી.

વળી કોઈ પ્રત્યક્ષ કુવચન કહે તો આમ વિચારવું કે બાળક તો તાડન કરે અને આ તો કુવચન જ કહે છે, તાડતો નથી, એ જ ભલું છે. વળી જો તાડન કરે તો આમ વિચારવું કે બાળક અજ્ઞાની તો પ્રાણઘાત પણ કરે અને આ તો માત્ર તાડન જ કરે છે પણ પ્રાણઘાત તો નથી કર્યો ? એ જ ભલું છે. વળી પ્રાણઘાત કરે તો આમ વિચારવું કે અજ્ઞાની તો ધર્મનો પણ વિધ્વંસ કરે છે અને આ તો પ્રાણઘાત કરે છે પણ ધર્મનો નાશ તો કરતો નથી ? વળી વિચારે છે કે મેં પૂર્વે પાપકર્મ ઉપજાવ્યાં તેનું આ દુર્વચનાદિ ઉપસર્ગ ફળ છે, આ મારો જ અપરાધ છે. બાકી અન્ય નિમિત્તમાત્ર છે, ઈત્યાદિ ચિંતવન કરતાં ઉપસર્ગ આદિના નિમિત્તથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી અને ઉત્તમક્ષમાધર્મ સઘાય છે.

એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી તો કાંઈ સંયોગના કારણે ક્રોધ થાય એમ છે જ નહિ. કર્મના કારણે અને અપરાધના કારણે સંયોગ મળ્યો એમ કહેવું તે નિમિત્તનું કથન છે. ક્રોધ કરવો નહિ તે પણ ઉપદેશનું કથન છે, આવા ભાનસહિત આત્મામાં લીનતા થતાં ઉપસર્ગ વખતે કષાયની ઉત્પત્તિ જ થતી નથી તે ઉત્તમક્ષમા છે.

ગાથા-૩૯૫

આગળ ઉત્તમમાર્દવધર્મને કહે છે :-

ઉત્તમજ્ઞાનપ્રધાનઃ ઉત્તમતપશ્ચરણકરણશીલઃ અપિ ।

આત્માનં યઃ હીલતિ માર્દવરત્નં ભવેત્ તસ્ય ॥૩૯૫॥

અર્થ :- જે મુનિ ઉત્તમ જ્ઞાનથી તો પ્રધાન હોય તથા ઉત્તમ તપશ્ચરણ કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય તો પણ જે પોતાના આત્માને મદરહિત કરે—અનાદરરૂપ કરે તે મુનિને ઉત્તમમાર્દવ ધર્મરત્ન હોય છે.

ભાવાર્થ :- સકલ શાસ્ત્રોને જાણવાવાળો પંડિત હોય તોપણ જ્ઞાનમદ ન કરે, ત્યાં આમ વિચારે કે મારાથી મોટા અવધિ—મનઃપર્યયજ્ઞાની છે, કેવળજ્ઞાની તો સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાની છે, હું કોણ છું ? અલ્પજ્ઞ છું. વળી ઉત્તમતપ કરે તોપણ તેનો મદ ન કરે, પોતે સર્વ જાતિ, કુળ, બળ, વિદ્યા, ઐશ્વર્ય અને તપ આદિ વડે સર્વથી મોટો છે તોપણ પરકૃત અપમાનને પણ સહન કરે છે પરંતુ ત્યાં ગર્વ કરી કષાય ઊપજાવતો નથી ત્યાં ઉત્તમમાર્દવધર્મ હોય છે.

અર્થ :- જે મુનિ ઉત્તમ જ્ઞાનથી તો પ્રધાન હોય તથા ઉત્તમ તપશ્ચરણ કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય તો પણ જે પોતાના આત્માને મદરહિત કરે—અનાદરરૂપ કરે તે મુનિને ઉત્તમમાર્દવ ધર્મરત્ન હોય છે.

તપનો અર્થ દીક્ષા થાય છે. મુનિપણું લઈને બાર બાર મહિનાના ઉપવાસ કરે અને અંતર શાંતિમાં રહે છે, તે એમ વિચારે છે કે ક્યાં કેવળજ્ઞાન અને ક્યાં મારી પર્યાય ! એમ જાણી પર્યાયમાં પામરતા માને છે. તેથી તેને અભિમાન થતું નથી. મુનિ ચિંતવન કરે છે કે ગણધર સંતોને બાર અંગ અને ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન હોય છે. બે ઘડીમાં બાર અંગની રચના કરે, એવી ગણધરની દશા વિચારીને પોતાને નીચો જાણે છે, તેથી મદ થતો નથી. ધવલની ટીકા કરનાર આચાર્ય અગાધ જ્ઞાનના દરિયા હતા છતાં તે જ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનના અનંતમે ભાગે છે, હું અલ્પજ્ઞાનનો ધારક છું, એમ નિર્માનતા કરે છે. સંત મુનિઓને એક વાંચણી આપે તો કંઠાગ્રે થઈ જાય, એવા કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા હતા. અત્યારે તો વારંવાર ગોખે તો પણ ધારણા થાય નહિ. માટે અલ્પ ઉઘાડનું જ્ઞાનીને અભિમાન હોતું નથી. મુનિઓને અગાધ જ્ઞાન હોવા છતાં સ્વભાવની ઉગ્રતામાં તે જ્ઞાનનું માન થતું નથી.

ભાવાર્થ :- સકળ શાસ્ત્રને જાણવાવાળો પંડિત હોય તો પણ તે જ્ઞાનનો મદ ન કરે. અવધિજ્ઞાનવડે કોઈકે લખેલાં શાસ્ત્રોને જાણે એવી તાકાત પ્રગટી હોય પણ જ્ઞાનનો મદ કરે નહિ, અને મન:પર્યાયજ્ઞાનમાં કોને, ક્યા કાળે વિચાર થશે તે પણ જાણી લે. કમબદ્ધપર્યાય છે, ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તેનું પણ જ્ઞાન થાય કેમકે એમ જો જ્ઞાન ન થાય તો એક પણ જ્ઞાન સિદ્ધ થશે નહિ. મુનિ કેટલા દિવસનું આયુષ્ય બાકી છે તે કહે. રાજકુમારને ત્રણ દિવસનું આયુષ્ય બાકી છે – એમ કહેલ અને તે સાંભળી દીક્ષા લીધી છે. રાજકુમારનું માખણના પિંડા જેવું શરીર છે, પગમાં કાંકરી વાગે પણ જાણે છે કે જે સમયે જે સંયોગ થવાનો તે થવાનો, એ ફરે નહિ. એમ કમબદ્ધની શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વભાવની રુચિ કરે છે, પરની રુચિ છોડી દે છે. જ્ઞાનીને સ્વભાવનો મહિમા આવે છે. થોડું જ્ઞાન હોય પણ સમ્યગ્જ્ઞાન હોય તો તે કેવળજ્ઞાનનું કારણ થાય છે, તેનો જ્ઞાનીને મદ થતો નથી.

વળી મુનિ ઉત્તમતપ કરે તો પણ તેનો મદ ન કરે. લૂખો આહાર કરે, કોઈ વખત આહાર ન મળે તો વિકલ્પ તોડી નાખે. આવી દશા થઈ હોય છતાં એનો મદ જ્ઞાનીને થતો નથી. જ્યાં સુધી શુકલધ્યાનરૂપી મહાન તપ નથી ત્યાં સુધી અધૂરો છું, એમ જાણી તપનો મદ મુનિને થતો નથી, એ ઉત્તમમાર્દવધર્મ છે. ધર્મી જાતિનો મદ કરતો નથી. ધર્મીને માતાપિતાની જાતિથી ઓળખાવવો તે બરાબર નથી. કેમકે આત્માની જાતિ તો સર્વજની છે. આત્મા માતાપિતાની જાતિમાં જન્મતો નથી, માટે મુનિને જાતિમદ થતો નથી. મુનિને કુળનો મદ

થતો નથી. શરીરના બળનો મદ ધર્મી કરતો નથી. વિદ્યાનો મદ મુનિ કરતા નથી. કૃષ્ણના પુત્ર શ્રી પ્રદ્યમ્નકુમારે ઘણી વિદ્યા સાધી હતી, પણ તેમને વિદ્યાનો મદ ન હતો, તે તો સમજે છે કે અમો આત્માની વિદ્યાના સાધનાર છીએ. આત્મામાં મદ છે જ નહિ. તેથી મુનિ વિદ્યાનો મદ કરતા નથી, તે ઉત્તમમાર્દવધર્મ છે.

પ્રસાદ નં. – ૨૯૦

વી. નિ સં. ૨૪૭૮, શ્રાવણ વદ ૧૦, વર્ષ ૨જીં. પુસ્તક દસમું,
સોનગઢ, તા. ૧૫-૮-૫૨, શુક્રવાર.

શ્રી સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા

(શ્રાવણ વદ ૫, રવિવાર, ૧૦-૮-૫૨ સવાર)

જુઓ, આ અધિકાર ધર્મભાવનાનો છે. ચારિત્ર તે ધર્મ છે, તે ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતા તે મુનિધર્મ છે. તે મુનિધર્મ વિના મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થતી નથી. તેથી જેને મુનિધર્મની ખબર નથી તેને મોક્ષમાર્ગની પણ ખબર નથી. અત્યારે જૈન સંપ્રદાયમાં પણ ચારિત્રના નામે ઘણા ગોટા ચાલે છે પણ તે ઊંધો અભિપ્રાય છે, માટે જીવોએ પરમ ભક્તિથી ધર્મભાવનાનું સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

અહીં મુનિના ઉત્તમ માર્દવધર્મની વ્યાખ્યા ચાલે છે. મુનિને જ્ઞાનનો મદ હોતો નથી. ઉત્તમ તપ કરે તેનો મદ પણ ન કરે. જાતિ, કૂળ, બળ, વિદ્યા આદિમાં મોટો હોવા છતાં બીજાના અપમાનથી કષાય કે ગર્વ મુનિ કરતાં નથી, તો ત્યાં ઉત્તમમાર્દવધર્મ છે.

મુનિ કેવા હોય ? નિર્માની હોય, પોતાને મોટી લબ્ધિ પ્રગટી હોય, આચાર્યપદ મળ્યું હોય છતાં મુનિ તેનું અભિમાન કરે નહિ. માતાએ જન્મ્યા પ્રમાણે નગ્ન શરીર હોય, વસ્ત્રનો એક તાણો રાખે નહિ. એવું મુનિપદ છે, મોટા ઈંદ્રો આવીને નમસ્કાર કરે તેનો મદ નથી અને સાધારણ પ્રાણી અપમાન કરી જાય તો અપમાન લાગતું નથી. ગણધર નમસ્કારમંત્ર ભણે એમાં મુનિઓને પણ નમસ્કાર કરે છે, એવું મુનિપણું છે.

મુનિપદના સ્વરૂપમાં ગોટાળો કરે અને જેવું સ્વરૂપ હોય તેવું ન માને તે પ્રયોજનભૂત ભૂલ છે માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સત્તાસ્વરૂપમાં પંડિત ભાગ્યંદ્રજીએ એકાવન મૂળ રક્મ કહી

છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, છ દ્રવ્ય, નવતત્વ, નિમિત્ત-ઉપાદાન વગેરે મૂળ રકમ છે. તેને યથાર્થ ન જાણે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ઘણી વખત દૃષ્ટાંત આપીએ છીએ કે એક આપો કાઠી હતો, તે વેપારી સાથે નામું મેળવવા બેઠો તો નાની નાની રકમ તે કબૂલ કરે પણ મોટી રકમ આવે ત્યાં હું જાણતો નથી, મે લીધી નથી એમ કહે. તે આપો ચોપડામાંથી બહાર કેવી રીતે નીકળે ? એમ પ્રયોજનભૂત રકમ જેમ કે દેવ કેવા હોય ? ગુરુ કેવા હોય ? શાસ્ત્ર કેવા હોય ? એને તો જાણે નહિ તે કદી સંસારમાંથી બહાર નીકળે નહિ. અહીં તો કહે છે કે મુનિને માન હોતું નથી. આ રીતે ઉત્તમમાર્દવધર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું.

ગાથા-૩૯૬

આગળ ઉત્તમઆર્જવધર્મને કહે છે :-

યઃ ચિન્તયતિ ન વક્રં કરોતિ ન વક્રં જલ્પતે વક્રં ।
ન ચ ગોપયતિ નિજદોષં આર્જવધર્મઃ ભવેત્ તસ્ય ॥૩૯૬॥

અર્થ :- જે મુનિ મનમાં વકતા ન ચિંતવે, કાયાથી વકતા ન કરે, વચનથી વકતા ન બોલે તથા પોતાના દોષોને ગોપવે નહિ - છૂપાવે નહિ, તે મુનિને ઉત્તમ આર્જવધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- મન-વચન-કાયામાં સરળતા હોય અર્થાત્ જે મનમાં વિચારે તે જ વચનથી કહે અને તે જ કાયાથી કરે પણ બીજાને ભૂલવણીમાં નાખવા - ઠગવા અર્થે વિચાર તો કાંઈક કરવો અને કહેવું બીજું તથા કરવું વળી કાંઈ બીજું, ત્યાં માયાકષાય પ્રબળ હોય છે. એમ ન કરે પણ નિષ્કપટ બની પ્રવર્તે. પોતાનો દોષ છૂપાવે નહિ પણ જેવો હોય તેવો બાળકની માફક ગુરુની પાસે કહે ત્યાં ઉત્તમઆર્જવધર્મ છે.

અર્થ :- જે મુનિ મનમાં વકતા ન ચિંતવે, કાયાથી વકતા ન કરે, વચનથી વકતા ન બોલે તથા પોતાના દોષોને ગોપવે નહિ - છૂપાવે નહિ, તે મુનિને ઉત્તમ આર્જવધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- મન-વચન-કાયામાં સરળતા હોય અર્થાત્ જે મનમાં વિચારે તે જ વચનથી

કહે અને તે જ કાયાથી કરે પણ બીજાને ભૂલવણીમાં નાખવા – ઠગવા અર્થે વિચાર તો કાંઈક કરવો અને કહેવું બીજું તથા કરવું વળી કાંઈ બીજું, ત્યાં માયાકષાય પ્રબળ હોય છે. એમ ન કરે પણ નિષ્કપટ બની પ્રવર્તે. પોતાનો દોષ ધૂપાવે નહિ પણ જેવો હોય તેવો બાળકની માફક ગુરુની પાસે કહે ત્યાં ઉત્તમઆર્જવધર્મ છે.

પોતાનું માન કે બડાઈ રાખવા માટે કાંઈનું કાંઈ બીજાને સમજાવે એવી વક્તા મુનિને હોય નહિ. ગુરુની પાસે પોતાનો દોષ જાહેર કરે પણ પોતે સમજે છે કે રાગના કાળે રાગ આવ્યો છે. કમબદ્ધની શ્રદ્ધા હોવા છતાં ભૂમિકાના પ્રમાણમાં રાગ હોય છે. તેનું સહજ જ્ઞાન વર્તે છે. છટ્ટી ભૂમિકામાં આવી વિચારશ્રેણી હોય છે, એમાં ફેર પડતો નથી. આ માર્ગ સરળ, સુગમ, અને સહજ છે તેથી મુનિને કૃત્રિમતા હોતી નથી, તે ઉત્તમઆર્જવધર્મ છે.

હવે આગળ ઉત્તમશૌચધર્મને કહે છે. આમા ઝીણી વાત છે તે કહેશે :-

ગાથા-૩૯૭

આગળ ઉત્તમશૌચધર્મને કહે છે.

સમસન્તોષજલેન ચ યઃ ધોવતિ તૃષ્ણાલોભમલપુઞ્જં ।

મોજનગૃહ્ણિવિહીનઃ તસ્ય શુચિત્વં ભવેત્ વિમલં ॥૩૯૭॥

અર્થ : જે મુનિ, સમભાવ અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિત પરિણામ અને સંતોષ અર્થાત્ સંતુષ્ટભાવરૂપ જળથી તૃષ્ણા તથા લોભરૂપ મળસમુહને ધોવે છે, ભોજનની ગૃહ્ણિ અર્થાત્ અતિ ચાહનાથી રહિત છે તે મુનિનું ચિત્ત નિર્મળ છે, અને તેને ઉત્તમશૌચધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- તૃષ્ણા-કંચનને સમાન જાણવું તે સમભાવ છે તથા સંતોષ-સંતુષ્ટપણું-તૃપ્તભાવ અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપમાં જ સુખ માનવું એવા ભાવરૂપ જળથી ભવિષ્યમાં મળવાની ચાહનારૂપ તૃષ્ણા તથા પ્રાપ્ત દ્રવ્યાદિકમાં અતિ લિપ્તપણારૂપ લોભ (એ બન્નેના) ત્યાગમાં અતિ ખેદરૂપ મળને ધોવાથી મન પવિત્ર થાય છે. મુનિને અન્ય ત્યાગ તો હોય જ છે પરંતુ આહારના ગ્રહણમાં પણ તીવ્ર ચાહના રાખે નહિ, લાભ-અલાભ, સરસ-નિરસમાં સમભાવ રાખે તો ઉત્તમશૌચધર્મ હોય છે. વળી જીવનલોભ, આરોગ્ય રાખવાનો લોભ, ઈંદ્રિયો તાજી રાખવાનો લોભ તથા ઉપયોગનો લોભ એ પ્રમાણે લોભની ચાર પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે, તે ચારેને પોતાસંબંધી તથા પોતાના સ્વજન-મિત્રાદિ સંબંધી એમ બન્ને માટે ઈચ્છે ત્યારે તેની (લોભની) આઠ ભેદરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. જ્યાં આ પ્રમાણે બધોય લોભ ન હોય ત્યાં ઉત્તમશૌચધર્મ હોય છે.

અર્થ :- જે મુનિ સમભાવ અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિત પરિણામ અને સંતોષ એટલે સંતુષ્ટ ભાવરૂપ જળથી તૃષ્ણા અને લોભરૂપ મળસમૂહને ધૂવે છે, અને ભોજનના ગૃહિ અર્થાત્ અતિ ચાહનાથી રહિત છે તે મુનિનું ચિત્ત નિર્મળ છે, તેને ઉત્તમ શૌચધર્મ હોય છે.

અહો ! મુનિને શાંતિના શેરડામાં અકષાયભાવ પ્રગટ્યો છે. તેથી તે લોભને થવા દેતા નથી. જેમ કોઈ પુરુષ ખાઈને બેઠો હોય તો ગમે તેવું મિષ્ટ ભોજન આપે તો પણ તેને ખાવાની ઈચ્છા થતી નથી. તેમ મુનિને એક શુદ્ધ આહાર લેવા સિવાયની બીજી ઈચ્છા હોતી નથી અને આહારમાં પણ ગૃહિનો ભાવ મુનિને સહજ હોતો નથી. મુનિ ભિક્ષાર્થે નીકળે તે વખતે ચકલીની ચરક પડે તો વિચાર કરે કે અમો અમૃતના કુંડમાં નહાવા નીકળ્યા તેમાં આ કેમ ? એકદમ આહારની વૃત્તિને તોડી નાખે છે અને નિર્વિકલ્પ શાંતિનો ખોરાક ખાય છે. સમયસારમાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બતાવતાં મુનિને માત્ર આધાકર્મી આહારની વાત લીધી છે. એ સિવાય બીજી વાત લીધી નથી. જેમ શરીરમાં મેલ હોય અને ગંગાના પાણીથી ધોઈ નાખે એમ મુનિ નિર્મળ ઉપશમ રસના સ્નાનથી લોભને ધોઈ નાખે છે એટલે કે લોભને પ્રગટ થવા દેતા નથી, એ ઉત્તમશૌચધર્મ છે.

ભાવાર્થ :- તૃષ્ણા-કાંચનને સમાન જાણવું તે સમભાવ છે તથા સંતોષ-સંતુષ્ટપણું-તૃપ્તભાવ અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપમાં જ સુખ માનવું એવા ભાવરૂપ જળથી ભવિષ્યમાં મળવાની ચાહનારૂપ તૃષ્ણા તથા વર્તમાન પ્રાપ્ત દ્રવ્યાદિકમાં અતિ લિપ્તપણારૂપ લોભ એ બન્નેના ત્યાગમાં અતિ ખેદરૂપ મળને ધોવાથી મન પવિત્ર થાય છે. મુનિને તૃષ્ણા કે લોભ થતો નથી કેમકે પહેલેથી એટલો તો રાગ છોડ્યો છે. આહારના ગ્રહણમાં પણ તીવ્ર ચાહના મુનિ રાખે નહિ. લાભ-અલાભ, સરસ-નિરસમાં સમભાવ રાખે તો ઉત્તમશૌચધર્મ હોય છે.

કોઈ મુનિ અવધિજ્ઞાની પણ હોય છે. અમુક જગ્યાએ નિધાનનાં ચરૂ હારબંધ પડ્યા છે તેવું જ્ઞાનમાં જણાય પણ હું કોઈ શ્રાવકને બતાવું એવો વિકલ્પ પણ મુનિને આવે નહિ. મુનિ તો "અણગારે જાયા" છે. જેમ ઈંડાનો બે વખત જન્મ છે, તેમ મુનિનો એક વખત માતાના ઉદરથી જન્મ થયો અને અણગારપદ તે બીજો જન્મ છે. તેમને આહાર લેવાની વૃત્તિ સિવાય બીજી વૃત્તિ હોતી નથી. છતાં તે તીવ્ર હોતી નથી. આનંદનો ખોરાક લેનારને તુચ્છ આહારમાં ગૃહિ થતી નથી. વળી આ ઉત્તમશૌચધર્મમાં વિશેષતા કહે છે.

વળી જીવનલોભ, આરોગ્ય રાખવાનો લોભ, ઈંદ્રિયો તાજી રાખવાનો લોભ તથા ઉપયોગનો લોભ – એ ચાર પ્રકારના લોભની પ્રવૃત્તિ છે, તે ચારેને પોતા તથા પોતાના સ્વજન-મિત્રાદિ સંબંધી એમ બન્ને માટે ઈચ્છે તો આઠ ભેદરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. મુનિને આ આઠેય પ્રકારના લોભની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, તે ઉત્તમશૌચધર્મ છે.

ધ્યાન રાખજો ! મુનિને ક્યો ક્યો લોભ હોતો નથી તે કહે છે. પોતાનું કે સ્વજન પરપ્રાણીનું આયુષ્ય મોટું હોય તો ઠીક, ધર્મી જીવનું આયુષ્ય લાંબુ હોય તો ઠીક એવું મુનિ ધર્માત્મા પોતાના આત્મજ્ઞાનમાં રમતા ઈચ્છતા નથી. નીચલી દશામાં એવો વિકલ્પ આવે પણ ચારિત્રવંત મુનિને એવો વિકલ્પ થતો નથી. આચાર્યોનું આયુષ્ય વધારે હોય અને એમનું આરોગ્ય હોય તો સારું, એવો લોભ મુનિને હોતો નથી. કેમકે આયુષ્ય વધતું કે ઘટતું નથી. જે સમયે પૂરું થવાનું તે થવાનું – એમ તે જાણે છે. એટલે એવો વિકલ્પ મુનિને નથી. સમ્યગ્દર્શન ઉપરાંત વીતરાગતાની અહીં વાત ચાલે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન બન્ને હોય છે, મુનિને રૌદ્રધ્યાન તો હોતું જ નથી, આર્તધ્યાનમાં પણ નિદાનરૂપ આર્તધ્યાન હોતું નથી, એવી વીતરાગી દશા મુનિને હોય છે, તે ઉત્તમશૌચધર્મ છે.

આંખો સારી હોય તો ભગવાનના દર્શન થાય, શાસ્ત્ર વંચાય વગેરે પ્રકારનો લોભ મુનિ પોતા માટે કે પર માટે પણ કરતાં નથી. જેમ ઊંટનો એક પગ ભાંગે તો ત્યાં જ મરી જાય છે, એમ અંગ મોળું-નબળું પડે તો મુનિ સંથારો કરી નાખે છે. એટલે લાંબુ આયુષ્ય, સારી ઈંદ્રિય અને નિરોગતા હોય તો સારું એવી બુદ્ધિ મુનિને થતી નથી. ત્યાં સુધી તો શરીરાશ્રિત ભાવની વાત આવી. હવે સૂક્ષ્મ વાત કરે છે.

મુનિને ઉપયોગનો લોભ નથી. શુદ્ધ ઉપયોગ રહે અને અંતરમાં ઠરી જાઉં અને શુભાશુભ ટળી જાઓ એવો વિકલ્પ મુનિને ઊઠતો નથી કેમકે મુનિને સહજ શુદ્ધ ઉપયોગ હોય છે. પરનો લોભ તો મુનિને ન જ હોય પણ આ તો સ્વના ઉપયોગની વાત છે. છતાં એનો પણ લોભ હોતો નથી. તે ખરેખર ઉત્તમશૌચધર્મ છે. જેને સ્વભાવની અને ક્રમબદ્ધ પર્યાયની પ્રતીતિ વર્તે છે તેને આ કાળે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય તો ઠીક એવો લોભ હોતો નથી. એને તો સહજ શુદ્ધ ઉપયોગ થઈ જાય છે.

જેમ હીરાના કાંટામાં પા રતિનો પણ ફેર ચાલે નહિ, તેમ સ્વભાવદૃષ્ટિમાં અને ક્રમબદ્ધની પ્રતીતિમાં શુદ્ધ ઉપયોગને હું કરું એવો વિકલ્પ કરવો પાલવે નહિ. અહીં તો કહે છે કે અખંડ જ્ઞાયક સ્વભાવસન્મુખ દૃષ્ટિ હોવાથી શુદ્ધ ઉપયોગ કરું એવો શુભવિકલ્પ પણ મુનિને ઊઠતો નથી. એવા ઉત્તમશૌચધર્મની અહીં વાત છે. મુનિ ખેંચીતાણીને એવા પરિણામ કરતા નથી.

મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ પૃ.૩માં સાધુના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં પંડિત ટોડરમલ્લજીએ કહ્યું છે કે બાહ્ય નાના પ્રકારનાં નિમિત્ત બને છે પરંતુ ત્યાં કંઈ પણ સુખદુઃખ મુનિ માનતા નથી. વળી પોતાને યોગ્ય બાહ્ય ક્રિયા જેમ બને છે તેમ બને છે પરંતુ તેને ખેંચીતાણી કરતા નથી અને પોતાના ઉપયોગને બહુ ભભાવતા નથી. આ રીતે કોઈ ઉપયોગની ઈચ્છા મુનિને નથી.

એ પ્રમાણે મુનિ ચાર પ્રકારના લોભની પ્રવૃત્તિથી રહિત છે. તેને ઉત્તમશૌચધર્મ હોય છે.

મુનિની એવી દશા હોય છે કે ઉપયોગ ફેરવવાની પણ તેમને ઈચ્છા નથી. એવો મુનિધર્મ છે. તેને પરમભક્તિ વડે જાણવા યોગ્ય છે. તેમ આચાર્ય ભગવાન કહે છે. જેને જેની રુચિ હોય તેનો પુરુષાર્થ કર્યા વગર રહે નહિ અને તેમાં તે વિઘ્નને ગણતો નથી. તેમ મુનિ સ્વરૂપના ઉપયોગમાં વિઘ્નને ગણતા નથી.

શ્રાવણ વદ ૬, સોમવાર, ૧૧-૮-૫૨

આ ધર્માનુપ્રેક્ષા છે, છેલ્લી ભાવના છે. શ્રાવકધર્મની વાત આવી ગઈ. મુનિધર્મની વાત ચાલે છે. તેમાં ઉત્તમ સત્યધર્મની વાત કરે છે.

ગાથા-૩૯૮

આગળ ઉત્તમસત્યધર્મને કહે છે :-

જિનવચનં એવ ભાષતે તત્ પાલયિતું અશક્યમાનઃ અપિ ।
વ્યવહારેણ અપિ અલીકં ન વદતિ યઃ સત્યવાદી સઃ ॥૩૯૮॥

અર્થ :- જે મુનિ જિનસૂત્ર (અનુકૂળ) વચનને જ કહે, વળી તેમાં જે આચારાદિ કહ્યા છે તે પાલન કરવામાં પોતે અસમર્થ હોય તો પણ અન્ય પ્રકારથી ન કહે. વ્યવહારથી પણ અલીક એટલે અસત્ય ન કહે, તે મુનિ સત્યવાદી છે અને તેને જ ઉત્તમસત્યધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જૈનસિદ્ધાંતમાં આચારાદિકનું જેવું સ્વરૂપ કહ્યું હોય તેવું જ કહે પણ એમ નહિ કે પોતાથી ન પાલન કરી શકાય એટલે તેને અન્યપ્રકારથી કહે-જેમ છે તેમ ન કહે, પોતાનું માનભંગ થાય તેથી જેમ તેમ કહે. વળી વ્યવહાર જે ભોજનાદિ વ્યાપાર તથા પૂજા-પ્રભાવનાદિ વ્યવહાર તેમાં પણ જિનસૂત્ર અનુસાર વચન કહે પણ પોતાની ઈચ્છાનુસાર જેમ

તેમ ન કહે. અહીં દસ પ્રકારથી સત્યનું વર્ણન છે—નામસત્ય, રૂપસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, પ્રતીતિસત્ય, સંવૃત્તિસત્ય, સંયોજનાસત્ય, જનપદસત્ય, દેશસત્ય, ભાવસત્ય તથા સમયસત્ય. હવે મુનિજનોનો મુનિજનની તથા શ્રાવકની સાથે વચનાલાપરૂપ વ્યવહાર છે ત્યાં ઘણો વચનાલાપ થાય તોપણ સૂત્રસિદ્ધાંતાનુસાર આ દસ પ્રકારથી સત્યરૂપ વચનની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

અર્થ :- (૧) ગુણ વિના પણ વક્તાની ઈચ્છાથી કોઈ વસ્તુનું નામ—સંજ્ઞા કરવામાં આવે તે નામસત્ય છે.

(૨) રૂપમાત્રથી કહેવામાં આવે અર્થાત્ ચિત્રમાં જેમ કોઈનું રૂપ આલેખી કહેવામાં આવે કે 'આ સકૈતવર્ણવાળો ફલાણો પુરુષ છે' તે રૂપસત્ય છે.

(૩) કોઈ પ્રયોજન અર્થે કોઈની મુર્તિ સ્થાપી કહેવામાં આવે તે સ્થાપનાસત્ય છે.

(૪) કોઈ પ્રતીતિના અર્થે આશ્રયપૂર્વક કહેવામાં આવે તે પ્રતીતિસત્ય છે. જેમ 'તાલ' એવું પરિમાણ વિશેષ છે તેના આશ્રયથી કહેવામાં આવે કે 'આ તાલપુરુષ છે' અથવા લાંબો કહે તો નાનાની પ્રતીતિ કરીને કહે.

(૫) લોકવ્યવહારના આશ્રયથી કહે તે સંવૃત્તિસત્ય છે. જેમ કમળની ઉત્પત્તિનાં અનેક કારણો છે તોપણ તે પંકમાં થયું છે માટે પંકજ કહીએ છીએ.

(૬) વસ્તુને અનુક્રમે સ્થાપવાનું વચન કહે તે સંયોજનાસત્ય છે. જેમ દસલક્ષણનું મંડલ કરે તેમાં અનુક્રમપૂર્વક ચૂર્ણના કોઠા કરે અને કહે કે આ ઉત્તમક્ષમાનો (કોઠો) છે, ઈત્યાદિ જોડરૂપ નામ કહે, અથવા બીજું દૃષ્ટાંત—જેમ ઝવેરી મોતીની લટો કરે તેમાં મોતીઓની સંજ્ઞા સ્થાપી લીધી છે એટલે જ્યાં જેવું જોઈએ તે જ અનુક્રમથી મોતી પરોવે.

(૭) જે દેશમાં જેવી ભાષા હોય તે કહેવી તે જનપદસત્ય છે.

(૮) ગામ, નગરાદિનું ઉપદેશકવચન તે દેશસત્ય છે. જેમ ચોતરફ વાડી હોય તેને ગામ કહે છે.

(૯) છદ્મસ્થના જ્ઞાનથી અગોચર અને સંયમાદિક પાલન અર્થે જે વચન બોલાય તે ભાવસત્ય છે. જેમ કોઈ વસ્તુમાં છદ્મસ્થના જ્ઞાનથી અગોચર જીવ હોય તોપણ પોતાની દૃષ્ટિમાં જીવ નહિ દેખાવાથી આગમઅનુસાર કહે કે 'આ પ્રાસુક છે'.

(૧૦) આગમગોચર વસ્તુને આગમનાં વચનાનુસાર કહેવી તે સમયસત્ય છે. જેમ પલ્લ-સાગર ઈત્યાદિ કહેવા.

આ દસ પ્રકારના સત્યનું કથન ગોમ્મટસારમાં પણ છે. ત્યાં સાત નામ તો આમાં છે તે જ છે તથા ત્રણ નામ — દેશ, સંયોજના અને સમયની જગ્યાએ ત્યાં સંભાવના, વ્યવહાર અને ઉપમા એમ છે, અને ઉદાહરણ અન્ય પ્રકારથી છે. એ વિવક્ષાનો ભેદ સમજવો, તેમાં

વિરોધ નથી.^૧ એ પ્રમાણે જિસૂત્રાનુસાર સત્યવચનની પ્રવૃત્તિ કરે તેને (ઉત્તમ)સત્યધર્મ હોય છે.

અર્થ :- જે મુનિ જિનસૂત્ર અનુકૂળ વચનને જ કહે, વળી તેમાં જે આચારાદિ કહ્યા છે તે પાલન કરવામાં પોતે અસમર્થ હોય તો પણ અન્ય પ્રકારથી ન કહે. વ્યવહારથી પણ અસત્ય ન કહે, તે મુનિ સત્યવાદી છે અને તેને જ ઉત્તમસત્યધર્મ હોય છે.

આ મુનિદશાનું વર્ણન છે. તેની વિચારણા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ કરે છે કારણ કે તેને પણ મુનિ થવું છે. નિર્ગ્રથ ગુરુના વચન પ્રમાણ છે તેમ જ મુનિધર્મ મોક્ષમાર્ગ છે એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રતીત કરે છે. મુનિપણામાં વસ્ત્ર ન હોય, એક વખત આહાર હોય, એવી મુનિદશા છે. મુનિ અન્ય પ્રકારે કથન ન કરે. કાળ બદલ્યો માટે મુનિપણું વસ્ત્રસહિત ન મનાવે તેમ જ જિનકલ્પી મુનિ નગ્ન હોય ને સ્થવીરકલ્પી વસ્ત્રસહિત હોય તેવી પ્રરૂપણા ન કરે. કોઈ આચારમાં પોતે અસમર્થ હોય તો પણ અન્ય પ્રકારથી ન કહે. વળી કોઈ પૂજા, પ્રભાવના તથા મંદિરમાં લાખોના ખર્ચ કરે તેથી તેને ધર્મ થાય – એવી પ્રરૂપણા ન કરે. પંચકલ્યાણકથી આઠ ભવે મુક્તિ થાય એવી પ્રરૂપણા ન કરે – તે બધા શુભના પ્રકારો છે, તેનાથી ધર્મ નથી. રાગરહિત સ્વભાવની દૃષ્ટિ અને એકાગ્રતાથી ધર્મ થાય છે. આમ મુનિ જેમ છે તેમ પ્રરૂપે તેથી તે સત્યવાદી છે ને તેને જ ઉત્તમસત્યધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- નિર્ગ્રથ મુનિઓ ઊભા ઊભા એક વાર આહાર લ્યે. શરીર જીર્ણ થઈ જાય ને ઊભા ન રહી શકે તો આહાર ન લ્યે. સિંહવૃત્તિ સમાન તેમનો પુરુષાર્થ છે. સિદ્ધાંતનો એક અક્ષર પણ બદલે નહિ. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય સુત્રપાહુડમાં કહે છે કે એક ન્યાય ફરી જાય તો અનંતા તીર્થકરો ને મુનિઓની આશાતના થાય. ભગવાનના દિવ્યધ્વનિ અનુસાર ગણધરે શાસ્ત્રો રચ્યાં છે, તેના અનુસાર આચાર્યોએ શાસ્ત્રની રચના કરી છે. જેમ દીકરીના પૈસા લેનાર ખાનદાન ન ગણાય પણ તે પુરતે વરાવે તે ખાનદાન છે તેમ સર્વજ્ઞના અનુસાર જે

જળવદસમ્મદિઠવણાણામે રૂવે પહૂચ્ ચ વવહારે

સંભાવણે ય ભાવે ઉવમાણ દસવિહં સચ્ચં

(ગો. જીવ. ગા. ૨૨૨)

અર્થ :- જનપદમાં, સંવૃત્તિ વા સમ્મતિમાં, સ્થાપનામાં, નામમાં, રૂપમાં, પ્રતીત્યમાં, વ્યવહારમાં, સંભાવનામાં, ભાવમાં અને ઉપમામાં એવા દશ સ્થાનોમાં દશ પ્રકારથી સત્ય જાણવાં. (આ દશ સત્યની વિશેષ વ્યાખ્યા માટે જીઓ ગો. જી. ગા. ૨૨૩-૨૨૪ની ટીકા.)

શાસ્ત્રનું કથન કરે છે તે ખારદાન છે. તે એક શબ્દ પણ આડોઅવળો કહેતાં નથી. અત્યારે જૈન સંપ્રદાયમાં ભગવાનના નામે આચારાંગ આદિ શાસ્ત્રો કલ્પિત બનાવ્યા છે. માટે સાચું શું છે તેની સમજણ કરવી જોઈએ. આ વાત અપૂર્વ છે. જીવે વિચાર કરવો જોઈએ. મહાવીર ભગવાન પછી છસો વર્ષે દુકાળ પડ્યો. તે વખતે કોઈ જીવો મુનિપણું પાળી ન શક્યાં, તેણે વસ્ત્ર રાખવા માંડ્યા ને તેમને કહેવા છતાં પ્રાયશ્ચિત ન લીધું, પછી તેઓએ પ્રરૂપણા ફેરવી નાખી ને વસ્ત્રસહિત મુનિપણું મનાવવાનો સંપ્રદાય શરૂ કર્યો.

મુનિમાર્ગ તેવો હોઈ ન શકે. ભગવાનના શ્રીમુખમાંથી અર્થ નીકળે છે, તેમાંથી ગણધરો સૂત્ર રચે છે, તેની પરંપરામાંથી જે જીવ સૂત્ર ફેરવી નાખે તે અનંતસંસારી છે. કાળ બદલાયો છે માટે વસ્ત્રસહિત મુનિપણું મનાવે અથવા બેઠા બેઠા આહાર લ્યે એવો માર્ગ સિંહવૃત્તિમાં ન હોય. પોતાનું માનભંગ થશે એમ માની ગોટા ન ચલાવે, પોતાને માટે બનાવેલ આહાર હોય તો મુનિ ન લ્યે. પોતાને પેટમાં ખૂબ દુઃખતું હોય તો પણ દવા માગે નહિ, એવી મુનિદશા છે. અંતર વીતરાગતા વધી હોય તેને બાહ્ય નગ્ન અવસ્થા હોય છે. આવી પર્યાયની નિમિત્તતા તથા તે પર્યાયને દ્રવ્યનો આશ્રય છે એવી વાત બીજે ક્યાંય નથી.

વળી વ્યવહાર જે ભોજનાદિ વ્યાપાર તથા પૂજા, પ્રભાવનાદિ વ્યવહાર શાસ્ત્રો અનુસાર કહે. પૂજાથી કલ્યાણ થશે, ઉપવાસથી ધર્મ થશે એમ કહે નહિ, શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ કાંઈ ન કહે.

અહીં દસ પ્રકારથી સત્યનું વર્ણન છે. નામસત્ય, રૂપસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, પ્રતીતિસત્ય, સંવૃત્તિસત્ય, સંયોજનાસત્ય, જનપદસત્ય, દેશસત્ય, ભાવસત્ય તથા સમયસત્ય. હવે મુનિજનોનો મુનિજનની તથા શ્રાવકની સાથે વચનાલાપરૂપ વ્યવહાર છે. મુનિઓ આત્માના આનંદમાં વધી ગયા છે. તેઓ વાર્તાલાપ કરે તો મુનિ અથવા શ્રાવક સાથે કરે પણ અન્યમતવાળા સાથે વાત કરે એમ કહ્યું નથી. ઘણો વચનાલાપ થાય તો પણ સિદ્ધાંત અનુસાર કરે. આ દસ પ્રકારથી સત્યરૂપ વચનની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

અર્થ :- (૧) ગુણ વિના બોલનારની ઈચ્છાથી કોઈનું નામ આપે તે નામસત્ય છે. જેમકે કોઈનું નામ લક્ષ્મીચંદ્ર પાડ્યું ને હોય નિર્ધન, કોઈ પાપી પ્રાણી હોય ને નામ ધર્મવિજય હોય, તે નામની અપેક્ષાએ સત્ય છે.

કેટલાક જીવો પ્રતિમાનું નામ લેતાં દ્વેષ કરે ને તેને પથ્થર કહે છે ને પ્રતિમાપૂજનને જડપૂજન કહે છે, તો તે દ્વેષ છે. નામ અપેક્ષાએ નામ લેવામાં વાંધો નથી.

(૨) કોઈ ચિત્રમાં આલેખીને કહે કે આ સફેદ વર્ણવાળો પુરુષ છે. તે પુરુષ તો ચિત્રમાં નથી પણ રૂપની અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે, તે રૂપસત્ય છે.

(૩) ભગવાનની પ્રતિમાની સ્થાપના કરી કહેવું છે આ ભગવાન છે તે સ્થાપનાસત્ય છે. તે પથ્થર છે તે તો ખ્યાલ છે, છતાં આગમમાં "જિનપ્રતિમા જિનસારખી" કહી છે. તે સ્થાપનાસત્ય છે. ભગવાન સન્મુખ જઈને જેમ ધર્મી જીવ કહે છે કે "જિનેંદ્ર ભગવાનનો જય હો !" તેમ પ્રતિમા પાસે જઈને પણ કહે કે "તારા અક્રિય ચૈતન્યબિંબનો જય હો !" કોનો જય કહે છે ? ભગવાનનો પ્રતિમામાં આરોપ કરે છે. રાગ છે ત્યાં સુધી લક્ષ જાય છે. હે નાથ ! તારા અનંતચતુષ્ટયનો જય હો ! મહાવિદેહમાં તુ છો, તેનો આરોપ તારી મૂર્તિમાં આપીએ છીએ. એમ કહીને પોતાનો ભાવ મલાવે છે. શતરંજમાં અથવા ગંજીમાં બાદશાહ, રાણી વગેરેનો આરોપ કરે છે તેમ ભગવાનનો આરોપ પ્રતિમામાં કરે તે અસત્ય નથી પણ સ્થાપનાસત્ય છે.

આ સત્યધર્મ નિર્વિકલ્પ છે. શુભરાગની પણ મુખ્યતા નથી, વીતરાગતા વર્તે છે. જ્ઞાનમાં સત્યનો ન્યાય વર્તે છે. ભાષા ધર્મ નથી પણ જ્ઞાનમાં વિવેક વર્તે છે તે સત્યધર્મ છે.

સ્થાપનાનિક્ષેપનો નિષેધ કરવો યોગ્ય નથી. મહાવિદેહમાં પણ ભગવાનની પ્રતિમા હોય છે. બધે સાક્ષાત્ ભગવાન વિચરતા નથી. પાંચે પરમેષ્ટીની પ્રતિમા હોય છે ને તે સ્થાપનાસત્ય છે.

(૪) કોઈ પ્રતીતિના અર્થે આશ્રયપૂર્વક કહેવામાં આવે તે પ્રતીતિસત્ય છે. જેમ કોઈ માણસને તાલ (તાડ) જેવો ઊંચો કહેવામાં આવે છે તેથી તે માણસ તાલ જેવડો ઊંચો નથી તેમ જ તેના અનાદર માટે કહેવામાં આવતું નથી પણ નાના માણસોની અપેક્ષાએ મોટો કહેવા ખાતર તાલ જેવડો કહેવામાં આવે છે તે અપેક્ષાએ સત્ય છે.

(૫) લોકવ્યવહારના આશ્રયથી કહે તે સંવૃત્તિસત્ય છે. જેમ કમળની ઉત્પત્તિમાં કારણો તો પાણી, ખાતર, કાદવ વગેરે ઘણાં છે પણ કાદવની પ્રધાનતાથી તેને પંકજ કહે છે. તે અસત્ય નથી પણ સત્ય છે.

(૬) વસ્તુને અનુક્રમે સ્થાપવાનું વચન કહે તે સંયોજનાસત્ય છે. જેમ દસ લક્ષણનું મંડલ કરે તેમાં અનુક્રમપૂર્વક ચૂર્ણના કોઠા કરે અને કહે કે આ ઉત્તમક્ષમાનો કોઠો છે. પૂજનવિધિ કરતી વખતે રાતા, પીળા ચોખા કરી મંડળ કરે ને કહે કે આ અમુક ધર્મનો કોઠો છે, તો તે સંયોજનાસત્ય છે. ઝવેરીઓ ઊંચા મોતીના નામ આપે ને જ્યાં જોઈએ તેવું અનુક્રમથી મોતી પરોવે.

(૭) જે દેશમાં જેવી ભાષા હોય તે કહેવી તે જનપદસત્ય છે.

(૮) ગ્રામ, નગરાદિનું ઉપદેશકવચન તે દેશસત્ય છે. જેમ ચોતરફ વાડી હોય તેને ગામ કહે છે.

(૯) છન્દસ્થના જ્ઞાનથી અગોચર અને સંયમાદિક પાલન અર્થે જે વચન બોલાય તે ભાવસત્ય છે. પાણીમાં લવંગ નાખી અચેત થઈ જાય. પોતાના ખ્યાલમાં અચેત છે છતાં કોઈ જીવ પોતાના જ્ઞાનથી અગોચર હોય તો પણ આગમ અનુસાર તેને પ્રાસુક કહે તે ભાવસત્ય છે.

(૧૦) આગમગોચર વસ્તુને આગમનાં વચનાનુસાર કહેવી તે સમયસત્ય છે. જેમકે પલ્યોપમ, સાગર વગેરે કહેવા.

આ દસ પ્રકારના સત્યનું કથન ગોમ્મટસારમાં પણ છે. ત્યાં સાત નામ તો આમાં છે તે જ છે તથા ત્રણ નામ – દેશ, સંયોજના અને સમયની જગ્યાએ ત્યાં સંભાવના, વ્યવહાર અને ઉપમા એમ છે, અને ઉદાહરણ અન્ય પ્રકારથી છે. એ વિવક્ષાનો ભેદ સમજવો, તેમાં વિરોધ નથી.

એ પ્રમાણે જિસૂત્રાનુસાર સત્યવચનની પ્રવૃત્તિ કરે તેને ઉત્તમસત્યધર્મ હોય છે. અહીં બોલવાની પ્રધાનતા નથી. ભાષા ભાષાના કારણે નીકળે છે. જ્ઞાનમાં એકાગ્રતા કરે તે ધર્મ છે.

ગાથા-૩૯૯

આગળ ઉત્તમસંયમધર્મને કહે છે :-

યઃ જીવરક્ષણપરઃ ગમનાગમનાદિસર્વકર્મસુ ।

તૃણચ્છેદ અપિ ન ઇચ્છતિ સંયમભાવઃ ભવેત્ તસ્ય ॥૩૯૯॥

અર્થ :- જે મુનિ, ગમનાગમનાદિ સર્વ કાર્યોમાં તૃણનો છેદમાત્ર પણ ન ઈચ્છે-ન કરે. કેવો છે તે મુનિ ? જીવોની રક્ષામાં તત્પર છે, એવા મુનિને (ઉત્તમ) સંયમભાવ હોય છે.

ભાવાર્થ :- સંયમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—ઈન્દ્રિય મનનું વશ કરવું તથા છ કાયના જીવોની રક્ષા કરવી. મુનિને આહારવિહારાદિ કરવામાં ગમન—આગમનાદિ કામ કરવું પડે છે પણ તે કાર્યો કરતાં એવો પરિણામ રહ્યા કરે કે 'હું તૃણમાત્રનો પણ છેદ ન કરું—મારા નિમિત્તે કોઈનું અહિત ન થઓ' એવા યત્નરૂપ પ્રવર્તે છે, જીવદયામાં જ તત્પર રહે છે. અન્ય ગ્રંથોમાં સંયમનું વિશેષ વર્ણન કર્યું છે તેને અહીં ટીકાકાર સંક્ષેપમાં કહે છે :-

સંયમ બે પ્રકારનો છે, એક ઉપેક્ષાસંયમ તથા બીજો અપહતસંયમ. ત્યાં જે સ્વભાવથી જ રાગદ્વેષને છોડી ગુપ્તિધર્મમાં કાયોત્સર્ગ—ધ્યાનપૂર્વક રહે તેને ઉપેક્ષાસંયમ કહે છે. "ઉપેક્ષા" નામ ઉદાસીનતા વા વીતરાગતાનું છે, બીજા અપહતસંયમના ત્રણ ભેદ છે—ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને

જઘન્ય. ત્યાં ચાલતાં-બેસતાં જો જીવ દેખાય તો તેને ટાળીને જાય પણ જીવને સરકાવે નહિ તે ઉત્કૃષ્ટ છે, કોમળ મોરપીંછીથી જીવને સરકાવે તે મધ્યમ છે તથા અન્ય તૃણાદિકથી સરકાવે તે જઘન્ય છે. અહીં અપહૃતસંયમીને પાંચ સમિતિનો ઉપદેશ છે ત્યાં આહારવિહાર અર્થે ગમન કરે તો પ્રાસુકમાર્ગ જોઈ જુડાપ્રમાણ (ચાર હાથ) ભૂમિને જોઈ મંદ મંદ અતિ યત્નાચારપૂર્વક ગમન કરે તે ઈર્યાસમિતિ છે, ધર્મોપદેશાદિ અર્થે વચન કહે તો હિતરૂપ મર્યાદાપૂર્વક અને સંદેહરહિત સ્પષ્ટ અક્ષરરૂપ વચન કહે-અતિ પ્રલાપાદિ વચનના દોષરહિત બોલે તે ભાષાસમિતિ છે. કાયાની સ્થિતિ અર્થે આહાર કરે તે પણ મન-વચન-કાય, કૃત-કારિ-અનુમોદના દોષ જેમાં ન લાગે એવો પરનો આપેલો છેતાલીસદોષ બત્રીસઅંતરાય અને ચૌદમળદોષ રહિત પોતાના કરપાત્રમાં ઊભા ઊભા અતિ યત્નાપૂર્વક શુદ્ધઆહાર કરે તે એષણાસમિતિ છે. અતિ યત્નાચારપૂર્વક ભૂમિને જોઈ ધર્મના ઉપકરણો ઉઠાવવાં-મૂકવાં તે આદાનનિક્ષેપણસમિતિ છે. ત્રસ-સ્થાવરજીવોને જોઈ, ટાળી યત્નપૂર્વક શરીરનાં મળ-મૂત્રાદિને ક્ષેપવાં (નાખવાં-દાટવાં) તે પ્રતિષ્ઠાપનાસમિતિ છે. એ પ્રમાણે પાંચ સમિતિ પાલન કરે તેનાથી સંયમ પળાય છે. (સિદ્ધાંતમાં) એમ કહ્યું છે કે-જો યત્નાપૂર્વક પ્રવર્તે છે તો તેનાથી બાહ્ય જીવોને બાધા થાય તોપણ તેને બંધ નથી તથા યત્નાચારરહિત પ્રવર્તે છે તેને બાહ્ય જીવ મરો વા ન મરો પણ બંધ અવશ્ય થાય છે.

વળી અપહૃતસંયમના પાલન અર્થે આઠ શુદ્ધિઓનો ઉપદેશ છે. (૧) ભાવશુદ્ધિ (૨) કાયશુદ્ધિ (૩) વિનયશુદ્ધિ (૪) ઈર્યાપથશુદ્ધિ (૫) ભિક્ષાશુદ્ધિ (૬) પ્રતિષ્ઠાપનાશુદ્ધિ (૭) શયનાસનશુદ્ધિ (૮) વાક્યશુદ્ધિ. તેમાં ભાવશુદ્ધિ તો કર્મના ક્ષયોપશમજનિત છે. એ વિના આચાર પ્રગટ થતો નથી. જેમ શુદ્ધ ઉજ્જવળ ભીંત ઉપર ચિત્ર શોભાયમાન દેખાય છે તેમ. વળી દિગંબરરૂપ, સર્વ વિકારો રહિત યત્નરૂપપ્રવૃત્તિ છે જેમાં એવી શાંતમુદ્રાને જોઈ અન્યને ભય ન ઊપજે અને પોતે પણ નિર્ભય રહે એવી કાયશુદ્ધિ છે. જ્યાં અરહંતાદિમાં ભક્તિ તથા ગુરુજનને અનુકૂળ રહેવું એવી વિનયશુદ્ધિ છે. જીવોના સર્વ સ્થાન મુનિ જાણે છે. તેથી પોતાના જ્ઞાનદ્વારા સૂર્યના ઉદ્યોતથી નેત્ર ઈંદ્રિય વડે માર્ગમાં અતિ યત્નપૂર્વક જોઈને ચાલવું તે ઈર્યાપથશુદ્ધિ છે. ભોજન માટે જતાં પહેલાં પોતાના મળમૂત્રની બાધાને પરખે, પોતાના અંગનું બરાબર પ્રતિલેખન કરે, આચારસૂત્રમાં કહ્યાં પ્રમાણે દેશ-કાળ-સ્વભાવનો વિચાર કરે, અને આટલી જગ્યાએ આહાર માટે પ્રવેશ કરે નહિ - જ્યાં ગીત, નૃત્ય, વાજંત્ર વડે જેની આજીવિકા હોય તેના ઘરે જાય નહિ, જ્યાં પ્રસૂતિ થઈ હોય ત્યાં જાય નહિ, જ્યાં મૃત્યુ થયું હોય ત્યાં જાય નહિ, વેશ્યાના ઘરે જાય નહિ. જ્યાં પાપકર્મ-હિંસાકર્મ થતું હોય ત્યાં જાય નહિ, દીનના ઘરે-અનાથના ઘરે, દાનશાળામાં, યજ્ઞશાળામાં, યજ્ઞપૂજનશાળામાં તથા વિવાહાદિ મંગળ જ્યાં હોય તેના ઘરે આહાર

અર્થે જાય નહિ. ધનવાનના ત્યાં જવું કે નિર્ધનના ત્યાં જવું એમ વિચારે નહિ, લોકનિંદકૂળના ઘેર જાય નહિ, દીનવૃત્તિ કરે નહિ, આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે દોષ, અંતરાય ટાળી નિર્દોષ પ્રાસુક આહાર લે તે ભિક્ષાશુદ્ધિ છે. ત્યાં લાભ-અલાભ, સરસ-નિરસમાં સમાનબુદ્ધિ રાખે. એવી ભિક્ષા પાંચ પ્રકારની કહી છે. (૧) ગોચરી (૨) અક્ષમ્નક્ષણ (૩) ઉદરાગ્નિપ્રશમન (૪) ભ્રમરાહાર (૫) ગર્તપૂરણ. ત્યાં ગાયની માફક દાતારની સંપદાદિ તરફ નહિ જોતાં, જેવો પ્રાપ્ત થયો તેવો આહાર લેવામાં જ ચિત્ત રાખે તે ગોચરીવૃત્તિ છે. જેમ ગાડીને વાંગી (ઉંજણ કરી) ગામ પહોચાડે તેમ સંયમની સાધક કાયાને નિર્દોષ આહાર આપી સંયમ સાધે તે અક્ષમ્નક્ષણવૃત્તિ છે. અગ્નિ લાગી હોય તેને જેવા તેવા પાણીથી બૂઝાવી ઘરને બચાવે તેમ ક્ષુધાઅગ્નિને સરસ-નિરસ આહારથી બુઝાવી પોતાના પરિણામ ઉજ્જવળ રાખે તે ઉદરાગ્નિપ્રશમનવૃત્તિ છે. ભમરો જેમ ફુલને બાધા ન પહોંચે અને વાસના લે તેમ મુનિ દાતારને બાધા પહોચાડ્યા સિવાય આહાર લે તે ભ્રમરાહારવૃત્તિ છે તથા જેમ શુભ્ર એટલે ખાડાને જેમ તેમ ભરતી કરી ભરી દેવામાં આવે તેમ મુનિ સ્વાદ-બેસ્વાદ આહારથી ઉદરને ભરે તે ગર્તપૂરણવૃત્તિ છે. એ પ્રમાણે ભિક્ષાશુદ્ધિ છે. જીવોને જોઈ, યત્નપૂર્વક મળ-મૂત્ર-શ્લેષ્મ-થૂંક વગેરે ક્ષેપણ કરે તે પ્રતિષ્ઠાપનાશુદ્ધિ છે. જ્યાં સ્ત્રી, નપુંસક, દુષ્ટજીવ, ચોર-મદ્યપાની અને જીવવધ કરવાવાળા નીચ મનુષ્યો વસતા હોય ત્યાં (મુનિ) ન વસે તે શયનાસનશુદ્ધિ છે. વળી શૃંગાર-વિકારી આભૂષણ, સુંદરવેષ ધરનારી એવી વેશ્યાદિકની જ્યાં કિડા હોય, સુંદર ગીત, નૃત્ય, વાજાંત્ર જ્યાં થતા હોય, જ્યાં વિકારના કારણરૂપ નગ્ન ગુપ્તપ્રદેશ જેમા દેખાય એવા ચિત્ર હોય, જ્યાં હાસ્ય-મહોત્સવ, ઘોડા આદિને શિક્ષા આપવાનું સ્થાન હોય, વ્યાયામભૂમિ હોય તથા જેનાથી કોધાદિક ઊપજી આવે એવા ઠેકાણે મુનિ ન વસે તે પણ શયનાસનશુદ્ધિ છે. જેમ કાયોત્સર્ગપૂર્વક ઊભા રહેવાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી સ્વરૂપમાં લીન બની ઊભા રહે, પછી બેસે તથા કોઈ વેળા ખેદ મટાડવા માટે અલ્પકાળ સૂવે (તે પણ શયનાસનશુદ્ધિ છે). જ્યાં આરંભની પ્રેરણા રહિત વચન પ્રવર્તે, પણ યુદ્ધ-કામ-કર્કશ-પ્રલાપ-પૈશુન્ય-કઠોર-પરપીડાકારક વચન ન પ્રવર્તે, અનેક વિકથારૂપ વચન ન પ્રવર્તે, પોતાનું તથા પરનું જેથી હિત થાય એવા મીઠાં-મનોહર-વૈરાગ્યહેતુરૂપ સ્વાત્મ પ્રશંસા અને પરનિંદા રહિત સંયમીને યોગ્ય વચન પ્રવર્તે તે વચનશુદ્ધિ છે. એ પ્રમાણે સંયમધર્મ છે. સંયમના પાંચ ભેદ કહે છે. (૧) સામાયિક (૨) છેદોપસ્થાપના (૩) પરિહારવિશુદ્ધિ (૪) સૂક્ષ્મસાંપરાય અને (૫) યથાખ્યાન – એવા પાંચ ભેદ છે. તેનું વિશેષ વ્યાખ્યાન અન્ય ગ્રંથોથી જાણવું.

અર્થ :- જે મુનિ, ગમનાગમનાદિ સર્વ કાર્યોમાં તૃણનો છેદમાત્ર પણ ન ઈચ્છે-ન કરે. કેવો છે તે મુનિ ? જીવોની રક્ષામાં તત્પર છે, એવા મુનિને ઉત્તમસંયમભાવ હોય છે.

અવિકારી વીતરાગી શ્રદ્ધાસહિત અંતર રમણતાનું વર્ણન નિમિત્તથી કરે છે. મુનિને હાલતાં ચાલતાં એક તણખલાના બે ટુકડા કરવાની પણ વૃત્તિ થતી નથી તો જીવને દુઃખ દેવાની વૃત્તિ કેમ ઊઠે ? ન જ ઊઠે. પરની રક્ષા કોઈ કરી શકતું નથી પણ પર જીવોને દુઃખ દેવાનો ભાવ થતો નથી, તેને પરની રક્ષા કરી એમ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન વખતે સ્વ અને પરનું ભેદજ્ઞાન થયું છે. વિશેષ આગળ વધતાં રાગ ને પરથી છૂટાપણાના જ્ઞાનમાં એકાગ્રતા વધતી જાય છે તે ચારિત્ર છે. સમ્યગ્દર્શનના ભેદજ્ઞાન પછી સ્થિરતાના કારણે સ્થિરતાનું ભેદજ્ઞાન વીતરાગદશા થતાં સુધી થાય છે, તેવા મુનિને સંયમભાવ હોય છે.

ભાવાર્થ :- સંયમ બે પ્રકારનો કલ્પો છે. ઈન્દ્રિય-મનનું વશ કરવું તથા છકાયના જીવોની રક્ષા કરવી. મુનિ દર્શન કરવા જાય, આહાર લેવા જાય તે વખતે ગમનાદિકમાં એવા પરિણામ રહે કે હું તૃણમાત્રનો પણ છેદ ન કરું, મારા નિમિત્તે કોઈનું પણ અહિત ન થાય એવા પ્રયત્નરૂપ વર્તે છે. જીવદયામાં તત્પર રહે છે. અન્ય ગ્રંથોમાં સંયમનું વિશેષ વર્ણન કર્યું છે તેને અહીં ટીકાકાર સંક્ષેપમાં કહે છે :-

સંયમ બે પ્રકારનો છે. એક ઉપેક્ષાસંયમ તથા બીજો અપરૂતસંયમ. દેહાદિથી ભિન્ન એવા પોતાના ચિદાનંદ આત્માના આનંદને અનુભવે છે તે ઉપેક્ષાસંયમ છે. ઉપેક્ષા નામ ઉદાસીનતા વા વીતરાગતાનું છે. બીજા અપરૂતસંયમના ત્રણ ભેદ છે. (૧) ત્યાં ચાલતાં-બેસતાં જો જીવ દેખાય તો તેને ટાળીને જાય પણ જીવને સરકાવે નહિ તે ઉત્કૃષ્ટ છે. શરીરની ક્રિયાનો કે આ જીવને મારાથી બચાવી દઉં એવો અહંકાર નથી, પણ જ્યાં જીવ હોય ત્યાં બેસે નહિ એવી સહજદશા તે ઉત્કૃષ્ટ છે. (૨) બેસવાની જગ્યા નાની હોય તો મોરપીંછીથી જીવને આઘો કરીને બેસે તે મધ્યમ છે. (૩) અન્ય તૃણાદિકથી સરકાવે તે જઘન્ય છે. અંદરના ભાવની વાત છે. બહારની ક્રિયાની વાત નથી.

અહીં અપરૂતસંયમીને પાંચ સમિતિનો ઉપદેશ છે. ત્યાં આહાર-વિહાર અર્થે ગમન કરે તો પ્રાસુકમાર્ગ જોઈ ચાર હાથ ભૂમિને જોઈને મલપતા હાથીની જેમ શાંત રીતે વિહાર કરે તે ઈર્યાસમિતિ છે.

ધર્મઉપદેશાદિ અર્થે વચન કહે તો હિતરૂપ ને મર્યાદાપૂર્વક કહે. જુદા જુદા દેશની ભાષા જુદી જુદી હોય તો ભાષાની શેલી સમજી મર્યાદા સમજે અને સંદેહરહિત સ્પષ્ટ અભિપ્રાયથી ધર્મનું સ્વરૂપ કહે, કાંઈ ગોટા વાળે નહિ. અતિ પ્રલાપાદિ વચનના દોષરહિત બોલે. ભાષા ઉપર આત્મા કાબુ રાખી શકે છે એમ અહીં કહેવું નથી પણ મર્યાદા વિનાની ને અપ્રિય

ભાષા બોલવાનો વિકલ્પ મુનિને ઊઠતો નથી. દરેક વચન તોળી તોળીને બોલે છે તેવી વીતરાગીદશા હોય છે, તે ભાષાસમિતિ છે.

પ્રસાદ નં. – ૨૯૨

વી. નિ સં. ૨૪૭૮, શ્રાવણ વદ ૧૨, વર્ષ ૨જીં. પુસ્તક દસમું,
સોનગઢ, તા. ૧૭-૮-૫૨, રવિવાર.

શ્રી સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા

(શ્રાવણ વદ ૭, મંગળવાર, ૧૨-૮-૫૨ સવાર)

આ ધર્મ ભાવનાનો અધિકાર છે. એમાં ઉત્તમસંયમધર્મની વાત ચાલે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ અને મુનિ આ ભાવના ભાવે છે, કેમ કે વીતરાગનો માર્ગ કેવો હોય એને જાણ્યા વિના સાચી ધર્મભાવના હોય નહિ. વીતરાગદશા કહો, ચારિત્રદશા કહો, મોક્ષમાર્ગ અથવા સંવરતત્વ કહો કે ગુરુપદ કહો તે બધું એક જ છે. અને તેનાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન યથાર્થ થવાં તે જ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના યથાર્થ સ્વરૂપની જેને ખબર નથી તે ગૃહીત મિથ્યાદષ્ટિ છે.

સાચા સંયમમાર્ગથી વિરુદ્ધ કહે તો તે ગૃહીત મિથ્યાદષ્ટિ છે કેમ કે જેનો એક તત્ત્વમાં ફેર પડ્યો, તેનો નવતત્ત્વ, છ દ્રવ્ય, નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર બધામાં ફેર પડી જાય છે. યથાર્થ સંયમમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે પ્રરૂપણા હોય અને લખાણો હોય તો તે બધા ગૃહીત મિથ્યાદષ્ટિએ કહેલાં છે – એમ જાણવું.

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની મુનિદશા છે, તે સંવરતત્ત્વ છે. તેના સ્વરૂપમાં જેણે ફેર પાડ્યો, તેનાં બધાં તત્ત્વ ખોટા છે. માટે મુનિપણારૂપી સંયમધર્મનું સ્વરૂપ ભક્તિપૂર્વક જાણવા યોગ્ય છે – એમ આચાર્ય ભગવાને કહ્યું છે. પરમભક્તિથી એટલે પરમશ્રદ્ધાથી જાણવા યોગ્ય છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા કરવી તે વ્યવહારભક્તિ છે અને આત્માની શ્રદ્ધા કરવી તે નિશ્ચયભક્તિ છે. માટે મુનિદશા કેવી હોય ? એની શ્રદ્ધા ન કરે તેની બધી ભૂલ છે. જીવતત્ત્વની ભૂલ,

અજીવતત્વની ભૂલ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભૂલ, સંવરતત્વની ભૂલ, મોક્ષમાર્ગની ભૂલ, નિમિત્ત-નૈમિત્તિકની ભૂલ – એમ એક ભૂલથી બધી ભૂલ થાય છે. નિર્ગ્ઠ સંતની રીતિ જે જાણતો નથી તે ચારિત્રને પણ જાણતો નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય તેના પરિણામ કેવા હોય છે તે કહે છે. એના પરિણામમાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા યથાર્થ હોવી જોઈએ. તેની જેને શ્રદ્ધા નથી તે નિશ્ચયસમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી. માટે આ સંયમધર્મ કોને કહેવાય તે જરૂર જાણવા યોગ્ય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આત્માની સહજ લીનતા કેવી હોય ? અને એ વખતે કેવો રાગ ન હોય અને કેવો રાગ હોય ? વળી તે રાગના નિમિત્તો પણ કેવા હોય ? તે યથાર્થ જાણવું જોઈએ. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની જેને યથાર્થ ખબર નથી તેને સંયમધર્મરૂપી મુનિદેશાની પણ ખબર નથી અને તેને સંવરતત્વ કે મોક્ષમાર્ગની પણ ખબર નથી – તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

અહો ! અત્યારે જગતમાં આ જૈન સંપ્રદાયમાં આવીને પણ મૂળતત્વની વાત ચૂકીને અદ્ધરથી ને અદ્ધરથી બધી વાત ચાલી છે. વ્યવહારનાં પણ ઠેકાણા નથી. મુનિદેશાને એટલી બધી વિકૃત કરી નાખી છે, ભગવાને કહેલો નિશ્ચયસંયમમાર્ગ તો રહેવા દીધો નહિ પણ વ્યવહારસંયમનાં પણ ઠેકાણાં નથી અને એના નિમિત્તો કેવા હોય ? તેની પણ ખબર નથી – તે ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તેને સમ્યગ્દર્શન કેવું ? એટલે કે તેને સમ્યગ્દર્શન હોય જ નહિ.

વળી કોઈ એમ કહે કે આ લાકડું ઊંચું થયું તે તેના કારણે થયું છે, હાથના કારણે થયું નથી. હાથ નિમિત્તમાત્ર છે. તો એટલેથી નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધનું જ્ઞાન યથાર્થ થયું છે – એમ નથી. પણ આત્મામાં જ્યારે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની ભૂમિકા થાય ત્યારે રાગ કેવો હોય ? અને કેવા પ્રકારનો રાગ ઘૂટી જાય છે ? વળી તે વખતે નિમિત્તો કેવા હોય ? તે બધાનું યથાર્થ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન નથી તો તે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધને પણ યથાર્થ સમજ્યો નથી. તે ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, કેમકે વીતરાગમાર્ગ – નિર્ગ્ઠમાર્ગના સાચા અનુયાયીને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય છે, તે વસ્ત્ર-પાત્રવાળાને સાધુ માને નહિ, ચક્ષુ-મુગટવાળા પ્રતિમાને માને નહિ, અઢાર દોષરહિત અરિહંત ભગવાન છે તે સિવાય અન્ય કલ્પેલા રોગ-ક્ષુધા આદિ દોષવાળા અરિહંતદેવને માને નહિ. વળી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્મી ધર્માનુપ્રેક્ષાનો વિચાર કરે છે, એમાં મુનિદેશા કેવી હોય ? એને જાણીને શ્રદ્ધા કરે છે. આ સાંકળ છે, જેમ સાંકળમાંથી એક મકોડો ઘૂટો પડી જાય તો સળંગ સાંકળ રહે નહિ, તેમ એક મુનિપણાની એટલે સંવરતત્વની ભૂલ થઈ તો સળંગતા રહેતી નથી, બધા તત્વની ભૂલ થાય છે, સળંગ નિર્દોષ શ્રદ્ધા રહેતી નથી. માટે સંયમધર્મ જાણવાની જરૂર છે.

સંયમધર્મમાં પાંચ સમિતિની વાત ચાલે છે. મુનિને વચનસમિતિ હોય છે તે વાત આવી ગઈ છે. હવે એષણાસમિતિની વ્યાખ્યા કરે છે. કાયાની સ્થિતિ અર્થે આહાર કરે, તે પણ મન-વચન-કાય, કૃત-કારિત-અનુમોદના દોષ જેમાં ન લાગે એવો પરનો આપેલો આહાર છેતાલીસદોષ, બત્રીસ અંતરાય અને ચૌદ મળદોષરહિત પોતાના કારપાત્રમાં ઊભા ઊભા અતિ યત્નપૂર્વક શુદ્ધ આહાર કરે, તે એષણાસમિતિ છે. મુનિને રોગ હોય પણ પોતા માટે દવા જોઈએ છે – એમ કહે નહિ. એવી સહજ વીતરાગદશા સંતની હોય છે. નવ નવ કોટિએ છંતાલીસ દોષ અને બત્રીસ અંતરાયરહિત આહાર લે છે. બાર મહિનાના ઉપવાસના પારણે આહાર લેવા ગયા હોય, તો પણ દોષરહિત આહાર લે છે. આહારમાં કીડી આવી ગઈ હોય, માખીનો પગ દેખાય તો આહાર લે નહિ. સહજ આહારની વૃત્તિ તોડી નાખે, હઠથી પાછા ફરે નહિ, કેમ કે મુનિને ત્રણ કષાયનો તો અભાવ થઈ ગયો છે. આહાર લેતા લેતા પણ અપ્રમત્તદશા થઈ જાય છે. જુઓ ! આવી મુનિદશા હોય છે. અત્યારે તો મુનિદશાને જેમણે કૃત્રિમ બનાવી દીધી છે તેઓ સંયમધર્મને જાણતા નથી.

અતિ યત્નાચારપૂર્વક ભૂમિને જોઈ ધર્મના ઉપકરણો ઉપાડવા-મૂકવાં તે આદાનનિક્ષેપણસમિતિ છે. આ ચોથી સમિતિ છે. કોઈ આયાણ ભંડમત્ત નિખેવણીઆસમિતિ કહે છે, તે ખોટું છે કેમકે મુનિને ભંડમત્ત હોતા નથી. એટલે કે વસ્ત્ર-પાત્ર મુનિને હોય જ નહિ. વીતરાગના માર્ગમાં ધર્મના ઉપકરણો મોરપીંછી ને કમંડળ હોય છે, તેન યત્નાપૂર્વક લેવાં-મૂકવાં, તેને આદાનનિક્ષેપણસમિતિ કહેલ છે. ત્રસ-સ્થાવર જીવોને જોઈ-ટાળી યત્નાપૂર્વક શરીરના મળ-મૂત્રાદિને ક્ષેપવા (નાખવાં-દાટવાં) તે પાંચમી પ્રતિષ્ઠાપનસમિતિ છે.

એ પ્રમાણે પાંચ સમિતિ પાલન કરે તેનાથી સંયમ પળાય છે. સિદ્ધાંતમાં એમ કહેલ છે કે જો યત્નાચારપૂર્વક પ્રવર્તે છે તો તેનાથી બાહ્ય જીવોને બાધા થાય તો પણ તેને બંધ નથી તથા યત્નાચાર રહિત પ્રવર્તે છે તેને બાહ્ય જીવો મરો વા ન મરો પણ બંધ અવશ્ય થાય છે.

વળી અપહૃતસંયમના પાલન અર્થે આઠ શુદ્ધિઓનો ઉપદેશ છે. (૧) ભાવશુદ્ધિ (૨) કાયશુદ્ધિ (૩) વિનયશુદ્ધિ (૪) ઈર્યાપથશુદ્ધિ (૫) ભિક્ષાશુદ્ધિ (૬) પ્રતિષ્ઠાપનાશુદ્ધિ (૭) શયનાસનશુદ્ધિ (૮) વાક્યશુદ્ધિ. એમાં –

(૧) ભાવશુદ્ધિ :- તો કર્મના ક્ષયોપશમજનિત છે. એ વિના આચાર પ્રગટ થતો નથી. જેમ શુદ્ધ ઉજ્જવળ ભીંત ઉપર ચિત્ર શોભાયમાન દેખાય છે તેમ. મુનિને ત્રણ કષાયનો ક્ષયોપશમ તો થઈ ગયો છે એટલે કે ત્રણ કષાયનો અભાવ થવાથી ઘણી શુદ્ધિ પ્રગટી છે, તેથી મુનિને પંચાચાર હોય છે. અજ્ઞાનીને પંચાચાર હોતા નથી કેમ કે મુનિપણાની ખબર નથી, તેથી

તે આ આચારમાં પણ ગોટાવાળા છે. એટલે વસ્ત્ર-પાત્રના પોટલે પોટલા મુનિને ઠરાવ્યા છે. તેથી તેને આચારના સ્વરૂપની સમજણમાં ભૂલ છે. વીતરાગમાર્ગને યથાર્થ સમજ્યા વિના ખોટા મુનિપણામાં મંદ કષાયના પણ ઠેકાણાં હોતા નથી તો તેને ભાવશુદ્ધિ તો હોય જ ક્યાંથી ? અહીં તો પહેલાં ભાવશુદ્ધિની વાત કરીને હવે બીજી કાયશુદ્ધિ કહે છે.

(૨) કાયશુદ્ધિ :- વળી દિગંબરરૂપ, સર્વ વિકારો રહિત યત્નરૂપપ્રવૃત્તિ છે જેમાં એવી શાંતમુદ્રાને જોઈ અન્યને ભય ન ઊપજે અને પોતે પણ નિર્ભય રહે એવી કાયશુદ્ધિ છે. અહો ! મુનિના શરીરની સ્થિતિ પણ અંતર વીતરાગતા પ્રગટ કરાવે એવી હોય છે.

(૩) વિનયશુદ્ધિ :- મુનિમાર્ગમાં અરિહંતાદિમાં ભક્તિ તથા ગુરુજનને અનુકૂળ રહેવું એવી વિનયશુદ્ધિ હોય છે. મુનિ ભગવાનની પ્રતિમાની ભક્તિ કરે છે, પણ તે વીતરાગમુદ્રા હોય – શૂંગાર, દાગીના વગેરે હોય નહિ એવી પ્રતિમાની ભક્તિ કરે છે. એથી વિપરીત હોય તો તેને માને નહિ. અઢાર દોષરહિત ભગવાનને સ્વીકારે છે અને એની ભક્તિ કરે છે તે વિનયશુદ્ધિ છે.

(૪) ઈર્યાપથશુદ્ધિ :- જીવોના સર્વ સ્થાન મુનિ જાણે છે. તેથી પોતાના જ્ઞાનદ્વારા સૂર્યના ઉદ્યોતથી નેત્ર ઈંદ્રિય વડે માર્ગમાં અતિ યત્નપૂર્વક જોઈને ચાલવું તે ઈર્યાપથશુદ્ધિ છે. મુનિ અંધ ન હોય – એમ આ વાતથી નક્કી થાય છે. કોઈ મુનિને આંખના રોગના કારણે અંધાપો થઈ ગયો હોય તો તે સહજ વીતરાગી મુનિ નિરાલંબન આત્મસ્વભાવમાં પુરુષાર્થની ઉગ્રતા વધારી સમાધિ-મરણ કરે છે. મુનિઓની સહજ એવી દશા હોય છે. વળી જીવોના સ્થાનના જાણકાર હોય છે, છતાં અંધારે જોઈ શકતા નથી માટે સૂર્યના અજવાળે જોઈને ચાલે છે, તેને ઈર્યાપથશુદ્ધિ કહે છે.

(૫) ભિક્ષાશુદ્ધિ :- મુનિ ભોજન માટે જતાં પહેલાં પોતાના મળમૂત્રની બાધાને પરખે, પોતાના અંગનું બરાબર પ્રતિલેખન કરે, આચારસૂત્રમાં કહ્યાં પ્રમાણે દેશ-કાળ-સ્વભાવનો વિચાર કરે, અને આટલી જગ્યાએ આહાર માટે પ્રવેશ કરે નહિ – જ્યાં ગીત, નૃત્ય, વાજાંત્ર વડે જેની આજીવિકા હોય તેના ઘરે જાય નહિ, જ્યાં પ્રસૂતિ થઈ હોય ત્યાં જાય નહિ, જ્યાં મૃત્યુ થયું હોય ત્યાં જાય નહિ, વેશ્યાના ઘેર જાય નહિ. સ્થૂલિભદ્ર વેશ્યાના ઘેર રહ્યા – એ વાત ખોટી છે. કોઈ કહે કે બ્રહ્મચર્યની પરીક્ષા માટે રહ્યા હતા, પણ જેમ જગતમાં ઝેરના ચાખીને પારખા કોઈ કરતું નથી તેમ આના પારખા હોય નહિ. મુનિ વેશ્યાના ઘેર જાય નહિ, જ્યાં પાપકર્મ-હિંસાકર્મ થતું હોય ત્યાં જાય નહિ, દીન-અનાથના ઘેર જાય નહિ, દાનશાળામાં, યજ્ઞશાળામાં, યજ્ઞપૂજનશાળામાં તથા વિવાહાદિ મંગલ જ્યાં હોય તેના ઘેર આહાર અર્થે મુનિ જાય નહિ. ધનવાનના ઘેર જવું કે નિર્ધનના ઘેર જવું એવો વિચાર કરે નહિ, શેઠિયાના

ઘેર જવાથી ધર્મની પ્રભાવના વધશે એમ વિચારી ત્યાં જતા નથી, કેમ કે ધર્મની પ્રભાવના શેઠિયાના ઘેર છે કે પોતાના આત્મામાં છે ? જે પોતાનો મોક્ષમાર્ગ જાળવી રાખે તે ખરેખર ધર્મની પ્રભાવના છે. માટે ધનવાનને ત્યાં જવું કે નિર્ધનને ત્યાં જવું એમ વિચારે નહિ, લોકનિંદ્રકૂળના ઘેર જાય નહિ, દીનવૃત્તિ કરે નહિ, આગમમાં કદા પ્રમાણે દોષ, અંતરાય ટાળી નિર્દોષ પ્રાસુક આહાર લે તે ભિક્ષાશુદ્ધિ છે.

મુનિ એવા શ્રાવકને ત્યાં આહાર લેવા જાય કે જે પોતે પોતાના માટે જ શુદ્ધ આહાર કરતા હોય તેથી ત્યાં અશુદ્ધિ થતી નથી. અત્યારે તો સંપ્રદાયમાં એવી પદ્ધતિ થઈ ગઈ છે કે પર્યુષણ ટાણે આઠ આઠ દિવસના લોટ રાખે છે. એમાં ત્રસની ઉત્પત્તિ થાય છે. વળી અથાણાં કરે એમાં પણ ત્રસની ઉત્પત્તિ થાય છે. આવો ત્રસનો ખોરાક ખરેખર શ્રાવકને હોય જ નહિ. એવા ઘેર મુનિ આહાર લેવા જતા નથી, કેમકે ત્રસની હિંસાના ખોરાકનો ત્યાગ તો સહજ નીચલી દશામાં હોય છે.

ત્યાં લાભ-અલાભ, સરસ-નિરસમાં સમાનબુદ્ધિ રાખે એવી ભિક્ષા પાંચ પ્રકારની કહી છે. (૧) ગોચરી (૨) અક્ષત્રક્ષણ (૩) ઉદરાગ્નિપ્રશમન (૪) ભ્રમરાહાર (૫) ગર્તપૂરણ

ગાયની માફક દાતારની સંપદાદિ તરફ નહિ જોતાં, જેવો પ્રાપ્ત થયો તેવો આહાર લેવામાં જ ચિત્ત રાખે તે ગોચરીવૃત્તિ છે. જેમ ગાડીને ઉંજણ કરી ગામ પહોચાડે તેમ સંયમની સાધક કાયાને નિર્દોષ આહાર આપી સંયમ સાધે તે અક્ષત્રક્ષણવૃત્તિ છે. અગ્નિ લાગી હોય તેને જેવા તેવા પાણીથી બૂઝાવી ઘરને બચાવે તેમ ક્ષુધાઅગ્નિને સરસ-નિરસ આહારથી બુઝાવી પોતાના પરિણામ ઉજ્જવળ રાખે તે ઉદરાગ્નિપ્રશમનવૃત્તિ છે. ભ્રમરો જેમ ફુલને બાધા ન પહોંચે અને વાસના લે તેમ મુનિ દાતારને બાધા પહોચાડ્યા સિવાય આહાર લે તે ભ્રમરાહારવૃત્તિ છે. તથા જેમ શુભ્ર એટલે ખાડાને જેમ તેમ ભરતી કરી ભરી દેવામાં આવે તેમ મુનિ સ્વાદ-બેસ્વાદ આહારથી ઉદરને ભરે તે ગર્તપૂરણવૃત્તિ છે. એ પ્રમાણે ભિક્ષાશુદ્ધિ છે.

(૬) પ્રતિષ્ઠાપનાશુદ્ધિ :- જીવોને જોઈ, યત્નપૂર્વક મળ-મૂત્ર-શ્લેષ્મ-થૂંક વગેરે ક્ષેપણ કરે તે પ્રતિષ્ઠાપનાશુદ્ધિ છે. મુનિને સહજ આ બધું હોય છે.

(૭) શયનાસનશુદ્ધિ :- જ્યાં સ્ત્રી, નપુંસક, દુષ્ટજીવ, ચોર-મદ્યપાની અને જીવવધ કરવાવાળા નીચ મનુષ્યો વસતા હોય ત્યાં મુનિ ન વસે તે શયનાસનશુદ્ધિ છે. વળી શૃંગાર-વિકારી આભૂષણ, સુંદરવેષ ધરનારી એવી વેશ્યાદિની જ્યાં કિડા હોય, સુંદર ગીત, નૃત્ય. વાજંત્ર જ્યાં થતા હોય, જ્યાં વિકારના કારણરૂપ નગ્ન ગુપ્ત પ્રદેશ જેમા દેખાય એવા ચિત્ર હોય, જ્યાં હાસ્ય-મહોત્સવ, ઘોડા આદિને શિક્ષા આપવાનું સ્થાન હોય, વ્યાયામભૂમિ હોય તથા જેનાથી

કોધાદિક ઊપજી આવે એવા ઠેકાણે મુનિ ન વસે તે પણ શયનાસનશુદ્ધિ છે. જેમ કાયોત્સર્ગપૂર્વક ઊભા રહેવાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી સ્વરૂપમાં લીન બની ઊભા રહે, પછી બેસે તથા કોઈ વેળા ખેદ મટાડવા માટે અલ્પકાળ સૂવે તે પણ શયનાસનશુદ્ધિ છે.

(૮) વાક્યશુદ્ધિ :- જ્યાં આરંભની પ્રેરણા રહિત વચન પ્રવર્તે, પણ યુદ્ધ-કામ-કર્કશ-પ્રલાપ-પૈશુન્ય-કઠોર-પરપીડાકારક વચન ન પ્રવર્તે, અનેક વિકથારૂપ વચન ન પ્રવર્તે, પોતાનું તથા પરનું જેથી હિત થાય એવા મીઠાં-મનોહર-વૈરાગ્યહેતુરૂપ સ્વાત્મ પ્રશંસા અને પરનિંદા રહિત સંયમીને યોગ્ય વચન પ્રવર્તે તે વચનશુદ્ધિ છે. મુનિ કોઈ રાજાને સંતાડે-છૂપાવે નહિ. કોઈ યુદ્ધની વાત કરે નહિ. કોઈના સગપણ કરાવી દે નહિ – એવો મુનિનો વ્યવહાર છે. એના જેને ઠેકાણા નથી તે મુનિ કેવા ? એટલે કે તેને મુનિપણું હોતું નથી. મુનિને તો મધુર અને નિર્દોષવચન હોય છે તે વાક્યશુદ્ધિ છે.

એ પ્રમાણે મુનિને સંયમધર્મ હોય છે. એ સંયમના પાંચ ભેદ હોય છે. (૧) સામાયિક (૨) છેદોપસ્થાપના (૩) પરિહારવિશુદ્ધિ (૪) સૂક્ષ્મસાંપરાય અને (૫) યથાખ્યાન – એવા પાંચ ભેદ છે. તેનું વ્યાખ્યાન અન્ય ગ્રંથોથી જાણવું.

ગાથા-૪૦૦

હવે ઉત્તમ તપ ધર્મને કહે છે.

इहपरलोकसुखानां निरपेक्षः यः करोति समभावः।

विविधं कायक्लेशं तपोधर्मः निर्मलः तस्य॥४००॥

અર્થ :- જે મુનિ આલોક-પરલોકના સુખની અપેક્ષા રહિત બની તથા સુખ-દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર, તૃણ-કંચન અને નિંદા-પ્રશંસાદિમાં રાગદ્વેષરહિત સમભાવી થઈ અનેક પ્રકારથી કાયકલેશ કરે છે, તે મુનિને ઉત્તમ તપધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- ચારિત્ર અર્થે જે ઉદ્યમ અને ઉપયોગ કરે તેને તપ કહ્યું છે, ત્યાં તે કાયકલેશ સહિત જ થાય છે, તેથી આત્મામાં વિભાવપરિણતિના સંસ્કાર થાય છે. તેને મટાડવાનો તે ઉદ્યમ કરે છે. પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ ઉપયોગને ચારિત્રમાં થંભાવે છે. તે ઘણા જોરથી થંભે છે. એ જોર કરવું એ જ તપ છે. તે બાહ્ય-અભ્યંતર ભેદથી બાર પ્રકારનું કહ્યું છે. તેનું વર્ણન આગળ ચૂલિકામાં કરવામાં આવશે. તે પ્રમાણે ઉત્તમતપધર્મનું વર્ણન કર્યું.

અર્થ :- જે મુનિ આલોક-પરલોકના સુખની અપેક્ષા રહિત બની તથા સુખ-દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર, તૃણ-કંચન ને નિંદા-પ્રશંસાદિમાં રાગદ્વેષરહિત સમભાવી થઈ અનેક પ્રકારથી કાયકલેશ કરે છે, તે મુનિને ઉત્તમ તપધર્મ હોય છે. અહીં તપ એટલે મુનિપણું છે. તે મુનિપણામાં કાયકલેશ કરે છે, એમ કહેલ છે તે નિમિત્તનું કથન છે. ખરેખર તો જ્ઞાનને રાગ અને મનથી છૂટું પાડી એકલા આત્મામાં રમે છે તે તપ છે.

ભાવાર્થ :- ચારિત્ર અર્થે જે ઉદમ અને ઉપયોગ કરે તે તપ કહ્યું છે. આત્મામાં પોતાનો ઉપયોગ પુરુષાર્થપૂર્વક જોડે તે ચારિત્ર અથવા તો તપ છે. વીતરાગદશા પ્રગટ કરે તે તપ છે. તે વખતે કાયકલેશ હોય છે પણ તેથી આત્મામાં વિભાવપરિણતિના સંસ્કાર થાય છે. તેને મટાડવાનો મુનિ ઉદમ કરે છે. એટલે કે કાયકલેશમાં શરીર કૃશ થાય, અંગોપાંગ ઝલાય જાય વગેરેના નિમિત્તે વિભાવપરિણતિ-અણગમો-દ્વેષ ન થાય પણ સ્વભાવમાં વિશેષ લીનતા થાય એવો ઉદમ મુનિ કરે છે. અને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ ઉપયોગને ચારિત્રમાં થંભાવે છે. તે ઘણા જોરથી થંભે છે. એ જોર કરવું તે જ તપ છે. તે બાહ્ય-અભ્યંતર ભેદથી બાર પ્રકારનું છે. તેનું વર્ણન આગળ ચૂલિકામાં કરવામાં આવશે.

ગાથા-૪૦૧

આગળ ઉત્તમત્યાગધર્મને કહે છે :-

યઃ ત્યજતિ મિષ્ટભોજ્યં ઉપકરણં રાગદ્વેષસંજનકં ।

વસતિં મમત્વહેતુકાં ત્યાગગુણઃ સઃ ભવેત્ તસ્ય ॥૪૦૧॥

અર્થ :- જે મુનિ મિષ્ટ ભોજન છોડે, રાગ-દ્વેષને ઊપજાવવાવાળા ઉપકરણોનો ત્યાગ કરે તથા મમત્વના કારણરૂપ વસ્તિકાનો ત્યાગ કરે તે મુનિને ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

ભાવાર્થ :- સંસાર-દેહ-ભોગના મમત્વનો ત્યાગ તો મુનિને પહેલાંથી જ હોય છે. અહીં તો જે વસ્તુથી કાર્યની જરૂર જણાય તેને મુખ્ય કરીને કહ્યું છે. આહારથી કામ પડે છે તો ત્યાં સરસ-નિરસ આહારમાં મમત્વ કરતાં નથી, પુસ્તક, પીંછી, કમંડળ એ ધર્મોપકરણોમાં જેનાથી રાગ તીવ્ર વધે એ પ્રમાણે તેને ન રાખે કે ગૃહસ્થના કામમાં ન આવે તથા કોઈ મોટી વસ્તિકા-રહેવાની જગ્યાથી કામ પડે તો ત્યાં એવી જગ્યામાં ન રહે કે જેનાથી મમત્વ ઊપજે ! એ પ્રમાણે ઉત્તમ ત્યાગધર્મ કહ્યો.

અર્થ :- જે મુનિ મિષ્ટ ભોજન છોડે, રાગ-દ્વેષને ઊપજાવવાવાળા ઉપકરણોનો ત્યાગ કરે તથા મમત્વના કારણરૂપ વસ્તિકાનો ત્યાગ કરે તે મુનિનો ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

મુનિને મિષ્ટ ભોજન તો હોય છે પણ અહીં વિશેષ રાગ છોડે છે ત્યારે મિષ્ટ ભોજન હોતું નથી. એવા તપની અહીં વ્યાખ્યા છે, તે વખતે વિશેષ પુરુષાર્થ હોય છે અને મિષ્ટ ભોજનનો યોગ હોતો નથી તેથી તેને છોડે છે – એમ કહેલ છે. વળી ઉપકરણોમાં ઘડિયાળ વગેરે રાખતાં નથી. જે કોઈ રાગદ્વેષ ઉપજાવે એવા ઉપકરણો રાખે તેને વ્યવહારનાં પણ ઠેકાણાં નથી અને તેવા મુનિને નિશ્ચય ચારિત્ર હોતું જ નથી. નિશ્ચયચારિત્રપૂર્વક વ્યવહાર હોય છે, તે મુનિપણું છે. એવા સાચા મુનિની શ્રદ્ધા કહો કે સંવરતત્વની શ્રદ્ધા કહો તે એક જ છે, માટે મુનિધર્મનું યથાર્થ જ્ઞાન કરવું જોઈએ.

પ્રસાદ નં. – ૨૯૪

વી. નિ સં. ૨૪૭૮, શ્રાવણ વદ ૧૪, વર્ષ ૨જી. પુસ્તક દસમું,
સોનગઢ, તા. ૧૯-૮-૫૨, મંગળવાર.

શ્રી સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા

(શ્રાવણ વદ ૯, ગુરુવાર, ૧૪-૮-૫૨ સવાર)

આ ધર્માનુપ્રેક્ષા ચાલે છે. એમાં જ્ઞાની દસ પ્રકારના ધર્મોનો વિચાર કરે છે. મુનિને ઉત્તમ ત્યાગધર્મ હોય છે. એનું વર્ણન કરતાં સાચા મુનિ કેવા હોય અને તેમને ત્યાગ શેનો હોય, તે બતાવતાં એનાથી વિરુદ્ધ ભાવો હોય તેમાં મુનિપણું રહેતું નથી – એમ કહેલ છે. એ કાંઈ બીજાના દોષો કાઢવા માટે નથી પણ એવા દોષો પોતામાં હોય તો ટાળવા જેવા છે એમ કહે છે. પરમાં એવા દોષો હોય તો જ્ઞાન કરવા જેવું છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અગર મુનિ ભાવના કરે છે, એમાં રાગ ઘટીને સંવર થાય છે અને એને આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- સંસાર-દેહ-ભોગના મમત્વનો ત્યાગ તો મુનિને પહેલાંથી જ હોય છે. અહીં તો જે વસ્તુથી કાર્યની જરૂર જણાય તેને મુખ્ય કરીને કહ્યું છે. આહારથી કામ પડે છે તો ત્યાં મુનિ સરસ-નિરસ આહારમાં મમત્વ કરતાં નથી. ૪૬ દોષરહિત આહાર લે છે પણ એમાં મુનિ ગૃહિભાવ કરતા નથી. પુસ્તક, પીંછી, કમંડળ એ ધર્મોપકરણોમાં જેનાથી રાગ તીવ્ર વધે એ પ્રમાણે તેને ન રાખે. મુનિ, ગૃહસ્થના કામમાં ન આવે એવા ઉપકરણો રાખે. એ સિવાય મુનિ પોસ્ટકાર્ડ, ઘડિયાળ, ફાઉન્ટેનપેન વગેરે રાખે નહિ, અને પોસ્ટકાર્ડ કોઈની પાસે

રખાવે પણ નહિ, મુનિ આત્માના જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વર્તે છે, ઉપશમરસમાં ઝૂલે છે. કોઈ મોટી વસ્તિકા એટલે રહેવાની જગ્યાથી કામ પડે તો ત્યાં એવી જગ્યામાં ન રહે કે જેનાથી મમત્વ ઊપજે ! આલીશાન બંગલામાં મુનિ રહે નહિ એવો મમત્વભાવ મુનિને હોતો નથી.

આવો મુનિપણાનો ત્યાગધર્મ છે. તેવું ચારિત્ર હોય નહિ અને મુનિપણું મનાવે તો તે જીવ નિગોદનું આરાધન કરી રહ્યો છે. કુંદકુંદાચાર્યદેવ કહે છે કે કોઈ મુનિ નામ ધરાવી વસ્ત્રનો તાણો વાણો રાખે તો તે નિગોદનો કામી છે, તે મુનિ નથી પણ ગૃહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. શાસ્ત્રમાં તો મિથ્યાત્વના પોષણ કરનારને સાત વ્યસન કરતાં પણ મહાન પાપ કહેલ છે. મુનિપણું હોય નહિ છતાં મુનિપણું માને, મનાવે તો તે જીવ નિગોદનું આરાધન કરી રહ્યો છે. એટલે અહીં મુનિના ત્યાગધર્મનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે મુનિને બીજો બધો તો ત્યાગ છે, પણ ઉપકરણો આદિનો ત્યાગ નથી છતાં એમાં મમતા કરતાં નથી, તે ઉત્તમ ત્યાગધર્મ છે.

હવે આગળ ઉત્તમ આર્કિચનધર્મ કહે છે :-

ગાથા-૪૦૨

આગળ ઉત્તમઆર્કિચનધર્મને કહે છે :-

ત્રિવિધેન યઃ વર્જ્યયતિ ચેતનં ઇદરં ચ સર્વથા સહ્ગમ્ ।
લોકવ્યવહારવિરતઃ નિગ્રન્થત્વં ભવેત્ તસ્ય ॥૪૦૨॥

અર્થ :- જે મુનિ મન-વચન-કાય, કૃત-કારિત-અનુભોદનાપૂર્વક સર્વ-ચેતન અચેતન પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. કેવો થતો થકો ? લોકવ્યવહારથી વિરક્ત થતો થકો ત્યાગ કરે છે, તે મુનિને નિર્ગ્રથપણું હોય છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ અન્ય પરિગ્રહ તો છોડે જ છે પરંતુ મુનિપણામાં યોગ્ય એવા ચેતન તો શિષ્યસંઘ તથા અચેતન, પુસ્તક-પીંછી-કમંડળ આદિ ધર્મોપકરણ અને આહાર-વસ્તિકા-દેહ એનાથી સર્વથા મમત્વ ત્યાગ કરે, એવો વિચાર કરે કે 'હું તો એક આત્મા જ છું, અન્ય મારું કાંઈ પણ નથી, હું આર્કિચન છું' – એવો નિર્મમત્વ થાય તેને ઉત્તમ આર્કિચનધર્મ હોય છે.

અર્થ :- જે મુનિ મન-વચન-કાય, કૃત-કારિત-અનુમોદનાપૂર્વક સર્વ ચેતન અચેતન પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. કેવો થતો થકો ? લોકવ્યવહારથી વિરક્ત થતો થકો ત્યાગ કરે છે, તે મુનિને નિર્ગ્રથપણું હોય છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ અન્ય પરિગ્રહ તો છોડે જ છે પરંતુ મુનિપણામાં યોગ્ય એવા ચેતન તો શિષ્યસંઘ તથા અચેતન, પુસ્તક-પીંછી-કમંડળ આદિ ધર્મોપકરણ અને આહાર-વસ્તિકા-દેહ એનાથી સર્વથા મમત્વ ત્યાગ કરે અને એવો વિચાર કરે કે હું તો એક આત્મા જ છું, અન્ય મારું કાંઈ પણ નથી, હું અર્કિચન છું – એવો નિર્મમત્વ થાય તેને ઉત્તમ આર્કિચનધર્મ હોય છે.

મુનિને કોઈ સાંસારિક ચેતન પદાર્થોનો પરિગ્રહ હોતો નથી પણ જે શિષ્ય આદિ હોય છે એના ઉપર પણ મુનિને મમત્વ ભાવ થતો નથી અને પર્યાયમાં રાગ થાય છે તે પણ મારી કાયમી ચીજ નથી. હું તો પરવસ્તુના સંબંધ વિનાનો છું, એમ મુનિ વિચારે છે. આ તો ચારિત્રદશાની વાત છે, નિર્ગ્રથ પદ કેવું હોય ? તેની જેને ખબર નથી એણે તો મુનિપદને વીંખી નાખ્યું છે એટલે કે મુનિના માર્ગને તોડી નાખ્યો છે. આ કાળે ભાવલિંગી મુનિ સાંભળવામાં કે જોવામાં આવ્યા નથી. દ્રવ્યલિંગી હોય તો એની અહીં વાત નથી. અહીં વીતરાગીદશા પ્રગટ થઈ હોય અને આનંદમાં ઝૂલતા હોય એવા મુનિને બહારમાં મોરપીંછી, કમંડળાદિ ઉપકરણો હોય છે પણ એમાં તેમને મમત્વભાવ થતો નથી. તેનું અસંગપણું વિચારે છે. ચિત્તનો પણ સંગ છોડી દે છે અને નિર્મમત્વ થાય છે તે આર્કિચનધર્મ છે.

અહો ! કેટલાકે તો મુનિધર્મ કેવો હોય તે સાંભળ્યું પણ નથી તેથી એને ધર્મ ક્યાંથી થાય ? ન જ થાય. માટે તું તારી શ્રદ્ધા સુધારવા માટે મુનિપણાના સ્વરૂપને જાણ ! ગુણને યથાર્થ જાણતાં ગુણનો આદર થયા વગર રહે નહિ અને તેથી શ્રદ્ધામાં વિપરીતતા રહેતી નથી, આ વાતને સમજ્યા વગર બબ્બે મહિનાનો સંચારો કરે પણ તેને મિથ્યાત્વ હોવાના કારણે નિગોદનું આરાધન થઈ રહ્યું છે. કદાચ તે સ્વર્ગમાં જાય તો તે અપવાદ માર્ગ છે, પણ મિથ્યાત્વી તો નિગોદમાં જાય છે તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. આ વાત કોઈનો તિરસ્કાર કે અનાદર કરવા માટે નથી. એ વાત પહેલાં કહી ગયા છીએ કે પોતામાં વિપરીતતા ન આવે એ માટે આ વાત કહેવાય છે. માટે જીવોએ મૂઢતા ટાળીને મુનિપણાનું યથાર્થ જ્ઞાન કરવું જોઈએ, એ રીતે મુનિનો ઉત્તમ આર્કિચન એટલે મમત્વરહિતધર્મ કહ્યો.

હવે આગળ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ કહે છે :-

ગાથા-૪૦૩

આગળ ઉત્તમબ્રહ્મચર્યધર્મને કહે છે :-

યઃ પરિહરતિ સંઙ્ગં મહિલાનાં નૈવ પશ્યતિ રૂપં।
કામકથાદિનિવૃત્તઃ નવધા બ્રહ્મ ભવેત્ તસ્ય।।૪૦૩।।

અર્થ :- જે મુનિ, સ્ત્રીઓની સંગતિ ન કરે, તેના રૂપને ન નિરખે, કામની કથા તથા 'આદિ' શબ્દથી તેના સ્મરણાદિથી રહિત હોય, એ પ્રમાણે મન-વચન-કાય, કૃત-કારિત-અનુભોદના એમ નવ પ્રકારથી તેનો ત્યાગ કરે તે મુનિને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ હોય છે.

ભાવાર્થ :- અહીં એમ પણ જાણવું કે :- "બ્રહ્મ" નામ આત્મા છે તેમાં લીન થાય તે બ્રહ્મચર્ય છે. પરદ્રવ્યમાં આત્મા લીન થાય તેમાં સ્ત્રીમાં લીન થવું પ્રધાન છે. કારણ કે કામ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અન્ય કષાયોથી પણ એ પ્રધાન છે અને એ કામનું આલંબન સ્ત્રી છે. એટલે તેનો સંસર્ગ છોડી મુનિ પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થાય છે. તેની સંગતિ કરવી, રૂપ નિરખવું, તેની કથા કરવી, સ્મરણ કરવું એ સર્વ છોડે તેને બ્રહ્મચર્ય હોય છે. અહીં (સંસ્કૃત) ટીકામાં શીલના અઢાર હજાર ભેદ આ પ્રમાણે લખ્યા છે :-

અચેતન સ્ત્રી-કાષ્ટ પાષાણ અને લેપકૃત છે તેને મન-વચન-કાય તથા કૃત-કારિત-અનુભોદના એ છ એ ગુણતાં અઢાર ભેદ થયા. તેને પાંચ ઈન્દ્રિયોથી ગુણતાં નેવું ભેદ થયા. તેને દ્રવ્ય અને ભાવથી ગુણતાં એકસો એશી ભેદ થયા. તેને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારેથી ગુણતાં સાતસો વીશ ભેદ થયા (એ પ્રમાણે અચેતન સ્ત્રીનિમિત્તિક કુશીલ સાતસો વીશ ભેદે થયું) તથા :-

ચેતન સ્ત્રી-દેવાંગના, મનુષ્યાણી અને તિર્યચણી, એ ત્રણને કૃત-કારિત-અનુભોદનાથી ગુણતાં નવ ભેદ થયા, તેને મન-વચન-કાયા એ ત્રણથી ગુણતાં સત્તાવીશ ભેદ થયા. તેને પાંચ ઈન્દ્રિયોથી ગુણતાં એકસો પાંત્રીશ ભેદ થયા. તેને દ્રવ્ય અને ભાવથી ગુણતાં બસો શીતેર ભેદ થયા. તેને આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાથી ગુણતાં એક હજાર એશી ભેદ થયા. તેને અનંતાનુબંધી-અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી-પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને સંજ્વલનરૂપ ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ સોળ કષાયોથી ગુણતાં સત્તર હજાર બસો એશી ભેદ થયા. તેમાં ઉપરના અચેતન સ્ત્રીનિમિત્તિક સાતસો વીશ મેળવતાં કુશીલના ૧૮૦૦૦-અઢાર હજાર ભેદ થાય છે. વળી એ ભેદોને અન્ય પ્રકારથી પણ કહ્યા છે તે અન્ય ગ્રંથોથી જાણવા.^૧ એ બધા આત્માની પરિણતિ વિકારના ભેદ છે તે બધાને છોડી જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરે ત્યારે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ હોય છે.

અર્થ :- જે મુનિ, સ્ત્રીઓની સંગતી ન કરે, તેના રૂપને ન નિરખે, કામની કથા તથા આદિ શબ્દથી તેના સ્મરણાદિથી રહિત હોય, એ પ્રમાણે મન-વચન-કાય, કૃત-કારિત-અનુમોદના એમ નવ પ્રકારથી તેને ત્યાગ કરે તે મુનિને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ હોય છે. જુઓ, અહીં મુનિના બ્રહ્મચર્યની વાત છે, મુનિ સ્ત્રીના રૂપને, સુંદરતાને, નમણાઈને રાગથી ન જુએ અને તેનું સ્મરણ પણ ન કરે, એને સાચું બ્રહ્મચર્ય હોય છે.

ભાવાર્થ :- અહીં એમ પણ જાણવું કે :- "બ્રહ્મ" નામ આત્મા છે તેમાં લીન થાય તે બ્રહ્મચર્ય છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્યનો અર્થ આવે છે તે વાંચીને જેને આત્માનું ભાન નથી અને કુદેવાદિની શ્રદ્ધાથી પણ જે છૂટ્યા નથી એવા ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ આ રીતે આત્માની વાત કરે છે, જેને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ખબર નથી, એટલે યથાર્થ પદાર્થ કોણ કહે – એની જેને પરીક્ષા નથી તેને આ વાત ક્યાંથી હોય ? એટલે કે ન જ હોય, જેમ ઈમીટેશનના વેપારી અને હીરાના વેપારીની પરીક્ષા જેને ન હોય, તે ઈમીટેશનના વેપારી પાસેથી હીરા લેવા જાય તો એને મળે નહિ, તેમ જેને સાચા દેવાદિની શ્રદ્ધા હોય નહિ અને એની નકલ કરે તો એને બ્રહ્મ એવા આત્માની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

દયા, દાન, ભક્તિના શુભભાવથી ધર્મ થાય એવી જેની પ્રરૂપણા છે તેને ગૃહીત મિથ્યાત્વ તો પડ્યું છે પણ શાસ્ત્રના બહાના નીચે અધ્યાત્મની વાત કરે છે, તે ગૃહીત મિથ્યાત્વને પણ પુષ્ટ કરે છે. ગૃહીત મિથ્યાત્વને ટાળ્યા વિના બ્રહ્મ અર્થાત્ આત્માનું સાચું કથન પણ આવે નહિ. ઘણા માણસો સાંભળવા જાય માટે સત્ય પ્રરૂપણા હશે એમ લોકો માને છે પણ તે સત્નું પ્રમાણ નથી. સત્નું પ્રમાણ તો સત્ની કસોટી એ છે. દેશના નેતા હોય અને ભાષણ કરે એમાં પણ ઘણા માણસો સાંભળવા જાય છે. મુસલમાન કુરાન વાંચે તો એમાં પણ ઘણા માણસો હોય છે, પણ વસ્તુ સ્થિતિને યથાર્થ જાણ્યા વગર સત્ હોતું નથી. મોક્ષમાર્ગ કઈ રીતે

^૧ અશુભમન-વચન-કાયને શુભમન-વચન-કાયથી હણવા એ રીતે શીલના નવ ભેદ થયા.

એ નવને અહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહરૂપ ચાર સંજ્ઞાઓથી ગુણતાં ૩૬ ભેદ થયા.

એ છત્રીસને પાંચ ઇન્દ્રિઓના જયથી ગુણતાં ૧૮૦ ભેદ થયા.

એ ૧૮૦ ને પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ દશ ભેદથી ગુણતાં ૧૮૦૦ ભેદ થયા.

તેને ઉત્તમક્ષમાદિ દશધર્મે ગુણતાં ૧૮૦૦૦ ભેદ થયા.

ષટ્પ્રાભતાદિસંગ્રહ પૃષ્ઠ-૨૬૭

પ્રગટ થાય એને જાણી, તેની શ્રદ્ધા કરી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેણે કહેલો માર્ગ તે સત્ય માર્ગ છે. એવા દેવાદિને જાણે નહિ, શ્રદ્ધે નહિ, તે રાગથી અને પુણ્યથી ધર્મ માને છે અને મનાવે છે તેને આત્માની ખબર નથી, તો આત્મામાં લીન થવું એ તો એને હોય જ નહિ.

પરદ્રવ્યમાં આત્મા લીન થાય એટલે રાગમાં લીન થાય. તેમાં સ્ત્રીના રાગમાં લીન થાવું પ્રધાન છે. કારણ કે કામ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અન્ય કષાયોથી પણ એ પ્રધાન છે અને એ કામનું આલંબન સ્ત્રી છે. એટલે તેનો સંસર્ગ છોડી મુનિ પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થાય છે. તેની સંગતી કરવી, રૂપ નિરખવું, તેની કથા કરવી, સ્મરણ કરવું એ સર્વ છોડે તેને બ્રહ્મચર્ય હોય છે. કામનું મૂળ તો કલ્પના છે, કલ્પનાનું દોરડું લાંબુ ચાલે અને વિકલ્પોનું લંબાણ થાય. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તો બહાર દેખાય પણ કામની કલ્પના તો અંદરમાં ને અંદરમાં ગડમથલ થાય, વિશેષ થાય ત્યારે બહાર દેખાય, એ કલ્પનાને છોડીને આત્મામાં લીન થવું તે બ્રહ્મચર્ય છે. પર પદાર્થનું ચિંતવન કરનાર સ્વપદાર્થની લીનતાને છોડે છે, તે ભાવ અબ્રહ્મચર્યનું કારણ છે. અહીં તો મુનિપણની વાત છે. આત્માનું ભાન થયા પછી નિરંતર આત્મામાં રમણતા કરે છે એ બ્રહ્મચર્ય છે.

હવે સંસ્કૃત ટીકામાં શીલના અઢાર હજાર ભેદ કહ્યા છે તે કહે છે :-

અચેતન સ્ત્રી-કાષ્ટ પાષાણ અને લેપ કૃત છે તેને મન-વચન-કાય તથા કૃત-કારિત-અનુમોદના એ છ એ ગુણતાં અઢાર ભેદ થયા. તેને પાંચ ઈંદ્રિયોથી ગુણતાં નેવું ભેદ થયા. તેને દ્રવ્ય અને ભાવથી ગુણતાં એકસો એશી ભેદ થયા. તેને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારેથી ગુણતાં સાતસો વીશ ભેદ થયા (એ પ્રમાણે અચેતન સ્ત્રીનિમિત્તિક કુશીલ સાતસો વીશ ભેદ થયું) તથા :-

ચેતન સ્ત્રી-દેવાંગના, મનુષ્યણી અને તિર્યચણી, એ ત્રણને કૃત-કારિત-અનુમોદનાથી ગુણતાં નવ ભેદ થયા, તેને મન-વચન-કાયા એ ત્રણથી ગુણતાં સત્તાવીશ ભેદ થયા. તેને પાંચ ઈંદ્રિયોથી ગુણતાં એકસો પાંત્રીશ ભેદ થયા. તેને દ્રવ્ય અને ભાવથી ગુણતાં બસો શીતેર ભેદ થયા. તેને આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાથી ગુણતાં એક હજાર એશી ભેદ થયા. તેને અનંતાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી-પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને સંજ્વલનરૂપ ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ સોળ કષાયોથી ગુણતાં સત્તર હજાર બસો એશી ભેદ થયા. તેમાં ઉપરના અચેતન સ્ત્રીનિમિત્તિક સાતસો વીશ મેળવતાં કુશીલના ૧૮૦૦૦-અઢાર હજાર ભેદ થાય છે. વળી એ ભેદોને અન્ય પ્રકારથી પણ કહ્યા છે તે અન્ય ગ્રંથોથી જાણવા, એ બધા આત્માની પરિણતિ વિકારના ભેદ છે તે બધાને છોડી જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરે ત્યારે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યધર્મ હોય

છે.

આ શીલના અઢાર હજાર ભેદ કોને હોય છે ? તો કહે છે કે આ અઢાર હજાર ભેદમાંહેનો એક પણ વિકલ્પ વસ્તુસ્વભાવમાં નથી, એવી પ્રતીતિ પ્રથમ કરે તેને હોય છે. કેમ કે એવી પ્રતીતિ થયા વિના અસ્થિરતાના વિકલ્પનો અભાવ થાય નહિ. અહીં એકલા બ્રહ્મચર્યની વાત નથી. વસ્તુના સ્વભાવને સમજ્યા વગર અને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા વગર બહારના ત્યાગથી સાધુપણું મનાવે તો તે ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા આદિમાં તો પાપ મનાવે અને માત્ર કથાઓ વાંચી જગતના જીવોને મુગ્ધ કરે પણ એમાં ધર્મ નથી. કથા તો ચારણ પણ કરે છે. સાધુ નામ ધરાવે પણ તત્વની ખબર હોય નહિ અને વ્યવહારના પણ ઠેકાણાં ન હોય તો તે ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. માટે જીવે પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એમને એમ માની લેવાની આ વાત નથી.

દુનિયા આખી કહે છે કે અમારી વાત સાચી છે પણ જેને પાંચ રૂપિયા આપવાની તાકાત નથી તે કહે કે કાલે હું લાખ રૂપિયા આપીશ તો તે વાત ખોટી છે, તેમ સુદેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની તો ખબર નથી અને આત્માની વાત કરે તો તે ખોટો છે. જેને તત્વ અને અતત્વની ખબર નથી, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સર્વજ્ઞના શાસન સિવાય બીજે આવી અખંડ આત્માની વાત હોય નહિ.

હવે આગળ શીલવાનનું માહાત્મ્ય બતાવતાં બીજા શાસ્ત્રની ગાથાનો આધાર આપે છે :-

~~~~~

આગળ શીલવાનનું મહાત્મ્ય કહે છે :-

ય: ન અપિ યાતિ વિકારં તરુણિજનકટાક્ષબાણવિદ્ધ: અપિ ।

સ: એવ શૂરશૂર: રણશૂર: ન ભવેત્ શૂર: ।।

અર્થ :- જે પુરુષ, સ્ત્રીજનના કટાક્ષરૂપ બાણોથી વિંધાયો છતાં પણ વિકારને પ્રાપ્ત થતો નથી તે શૂરવીરોમાં પ્રધાન છે પરંતુ જે રણસંગ્રામમાં શૂરવીર છે તે ખરેખર શૂરવીર નથી.

ભાવાર્થ :- યુદ્ધમાં સામી છાતીએ મરવાવાળા શૂરવીર તો ઘણા છે પણ જે સ્ત્રીવશ ન બની બ્રહ્મચર્યવ્રતપાલન કરે છે એવા વિરલા છે એ જ ઘણા સાહસી-શૂરવીર અને કામને જીતવાવાળા ખરા સુભટ છે. એ પ્રકારે દશ પ્રકારથી યતિધર્મનું વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે તેને સંકોચે છે :-

~~~~~

અર્થ :- જે પુરુષ, સ્ત્રીજનના કટાક્ષરૂપ બાણોથી વિંધાયો છતાં પણ વિકારને પ્રાપ્ત થતો નથી એટલે કે જેને પરદ્રવ્ય ઉપરથી આસક્તિ છૂટી ગઈ છે તેના જ્ઞાનમાં સ્ત્રીના કટાક્ષનો ખ્યાલ આવે ખરો પણ તે વિકારને પ્રાપ્ત થતો નથી તે શૂરવીરોમાં પ્રધાન છે, એટલે એની જ્ઞાનની ઉગ્રતા વિશેષ હોય છે. જેને રાગની ઉત્પત્તિ થતી નથી તે જ શૂરવીર છે. પણ રણમાં માથાં આપે તે શૂરવીર નથી કેમ કે એવું તો અભવી પણ કરે એટલે એવી શૂરવીરતા અનંતવાર કરી પણ તે ખરેખર શૂરવીર નથી. ચારણોની જમીન જ્યારે કોઈ બીજા પડાવી લેતા હોય ત્યારે ચારણ કપાસિયાનું ગાડું ભરીને એમાં ગ્યાસતેલ છાંટી ચોગાનની અંદર સળગાવી પોતે બળી મરે, રાડ પણ ન પાડે, ઉંકારો પણ કરે નહિ. વળી કોઈ રાજાનો કુંવર હોય, લડાઈમાં જાય ત્યાં યુદ્ધ કરીને મરે પણ તે ખરેખર શૂરવીરતા નથી પણ જેને વિકારના પરિણામ થતા નથી તે શૂરવીરમાં પ્રધાન છે એટલે તેને સાચી શૂરવીરતા છે.

ભાવાર્થ :- યુદ્ધમાં સામી છાતીએ મરવાવાળા શૂરવીર તો ઘણા છે પણ જે સ્ત્રીવશ ન બની બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલન કરે છે એવા વિરલા છે એ જ ઘણા સાહસી-શૂરવીર અને કામને છોટવાવાળા ખરા સુભટ છે. એ પ્રકારે દશ પ્રકારથી યતિધર્મનું વ્યાખ્યાન કર્યું.

શ્રાવણ વદ ૧૦, શુક્રવાર, ૧૫-૮-૫૨

આ ધર્માનુપ્રેક્ષામાં મુનિના દશ પ્રકારના ધર્મની વાતને હવે સંકોચે છે.

ગાથા-૪૦૪

एषः दशप्रकारः धर्मः दशलक्षणः भवेत् नियमात्।

अन्यः न भवति धर्मः हिंसा सूक्ष्मा अपि यत्र अस्ति।।४०४।।

અર્થ :- આ દશ પ્રકારરૂપ ધર્મ છે તે જ નિયમથી દશ લક્ષણ સ્વરૂપધર્મ છે પરંતુ બીજા કે જ્યાં સૂક્ષ્મ પણ હિંસા હોય તે ધર્મ નથી.

ભાવાર્થ :- જ્યાં હિંસા કરી તેમાં કોઈ અન્યમતિ ધર્મ સ્થાપન કરે તેને ધર્મ કહી શકાય નહિ. આ દશ લક્ષણસ્વરૂપ ધર્મ કહ્યા તે જ નિયમથી ધર્મ છે.

આગળ આ ગાથામાં કહ્યું કે – ‘જ્યાં સૂક્ષ્મ પણ હિંસા હોય ત્યાં ધર્મ નથી’. એ જ અર્થને સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહે છે :-

અર્થ :- આ દશ પ્રકારરૂપ ધર્મ છે તે જ નિયમથી દશ લક્ષણ સ્વરૂપધર્મ છે એટલે કે વીતરાગીદશા તે નિયમથી દશ પ્રકારનો ધર્મ છે પરંતુ બીજા કે જ્યાં સૂક્ષ્મ પણ હિંસા હોય તે ધર્મ નથી, રાગની તીવ્રતા હોય ત્યાં ધર્મ હોતો નથી.

ભાવાર્થ :- જ્યાં હિંસા કરી તેમાં કોઈ અન્યમતિ ધર્મ સ્થાપન કરે તેને ધર્મ કહી શકાય નહિ. આ દશ લક્ષણસ્વરૂપ ધર્મ કહ્યા તે જ નિયમથી ધર્મ છે.

આગળ આ ગાથામાં કહ્યું કે – ‘જ્યાં સૂક્ષ્મ પણ હિંસા હોય ત્યાં ધર્મ નથી’. એ જ અર્થને સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહે છે :-

